

Een pragmatisch standpunt

WEG MET HET
MILITAIRISME

De SDAP en unilaterale nationale ontwapening

Verder in dit nummer:

- Inleiding door prof. dr. Ben Schoenmaker
- De keuze van PvdA voor het 'westerse kamp'
- Partijcultuur op het jaarlijkse congres van de SDAP
- Melcher's moeizame verhouding met de SDAP

Leiden University Institute for History

Redactioneel

1. Inleiding

Prof. dr. Ben Schoenmaker

2. Een pragmatisch standpunt

De SDAP en unilaterale nationale ontwapening

Joost Westerweel

3. De keuze van PvdA voor het 'westerse kamp'

Over de interne discussie binnen de PvdA in de jaren '50 na de keuze voor NAVO-lidmaatschap

Daniël de Graaf

4. Een feest voor de partij

Partijcultuur op het jaarlijkse congres van de SDAP

Ellen Oostenbrink

5. 'Ter wille van de vrijheid en de onafhankelijkheid'

Melcher's moeizame verhouding met de SDAP

Johan van de Worp

Personalia

5 Acta Historica

6 Uitgave

Acta Historica: platform voor beginnende historici
Instituut voor geschiedenis, Universiteit Leiden

Postbus 9515

2300 RA Leiden

www.actahistorica.nl

redactie@actahistorica.nl

16

Acta Historica verschijnt tweemaal per jaar, exclusief themanummers. Wilt u kopij aanleveren? Kijk dan op onze website voor meer informatie. De redactie behoudt zich het recht voor bijdragen te weigeren, redigeren en/of in te korten.

24

Redactie

34

Wouter van Dijk

Kimberley van Goethem

Ferry Koolen

Jelmer Rotteveel

42

Joost Westerweel

Vera Weterings

Omslagontwerp/opmaak

Jan-Alex Bijlsma

Ferry Koolen

Jelmer Rotteveel

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of welke andere wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 2213-171X

Acta Historica
platform voor
beginnende historici

Symposium 'In voor- en tegenspoed' Het Koninkrijk der Nederlanden en de Oranjes

Zaterdag 26 oktober, 13.00-17.00 uur

Een middag vol lezingen van gerenommeerde historici:

dr. Els Kloek, prof.dr. Henk te Velde
dr. Jeroen Koch en prof. dr. Gert Oostindie

Toegang: gratis

(a.u.b. tijdig aanmelden vanwege het beperkt aantal plaatsen)

Aanmelden via: redactie@actahistorica.nl o.v.v. 'Symposium'

Locatie: Universiteit Leiden, Lipsius gebouw, zaal 003 (Cleveringplaats 1)

Meer informatie: www.actahistorica.nl

In samenwerking met:

Universiteit Leiden

Redactioneel

Dit themanummer over de SDAP en PvdA is tot stand gekomen in samenwerking met prof. dr. Ben Schoenmaker die per 1 januari 2012 de leerstoel Militaire Geschiedenis aan de Universiteit Leiden bekleedt en docent Adriaan van Veldhuizen (MA) van de vakgroep Vaderlandse Geschiedenis. De inleiding van dit nummer werd verzorgd door Ben Schoenmaker. In het kader van zijn college getiteld '*A story of distrust? The relationship between socialism and the military in The Netherlands and other European countries (1890-2000)*' schreven Joost Westerweel en Daniel de Graaf over respectievelijk de SDAP en het standpunt van de unilaterale nationale ontwapening en over de keuze van de PvdA voor het 'westerse kamp', ofwel de keuze voor lidmaatschap van de NAVO ten tijde van de Koude Oorlog.

Deze uitgave zal worden afgesloten met twee stukken met een geheel eigen insteek. Hierin gaan Ellen Oostenbrink en Johan van de Worp in op de partijcultuur waaruit beide eerste vraagstukken ontsproten. In het kader van het college '*Politics and the People: Parties, public space and parliamentary democracy, 1848-1918*' van Adriaan van Veldhuizen schreef Ellen Oostenbrink over de partijcultuur op het jaarlijkse SDAP-congres, terwijl Johan van de Worp zich richt op een persoonlijk verhaal; de moeizame relatie van Tweede Kamerlid Gerrit Willem Melchers met zijn partij.

De redactie

Inleiding

Op het Ministerie van Defensie aan Het Plein in Den Haag heerste op 11 mei 1973 een sfeer van gespannen afwachting. Zojuist was bekend geworden dat Henk Vredeling als lid van het nieuw geformeerde kabinet-Den Uyl leiding zou gaan geven aan dit departement. De kersverse minister, die tot dan toe op totaal andere beleidsterreinen actief was geweest, was binnen de krijgsmacht een grote onbekende. Vele topambtenaren en hoge militairen vroegen zich bezorgd af wat voor vlees zij met hem in Sde kuip hadden. Deze nieuwkomer zou weleens met ideeën en plannen op de poppen kunnen komen die hun onwelgevallig waren.

Deze ongerustheid was des te groter omdat met Vredeling, die lid was van de Partij van de Arbeid, voor het eerst in de Nederlandse geschiedenis een socialist de functie van minister van Defensie ging vervullen. En de PvdA nam, net als haar voorganger de SDAP, van huis uit een kritische houding aan ten opzichte van het militaire apparaat. Socialisten waren gewoon leger en vloot te beschouwen als geïsoleerde bolwerken waar een ongezonde conservatieve of zelfs reactionaire geest heerste, terwijl zij tevens van mening waren dat deze instellingen nodeloos veel gemeenschapsgeld opsoupeerden.

Het wantrouwen was wederzijds. Beroepsmilitairen, en dan vooral de officieren onder hen, waren het socialisme vanouds vijandig gezind. Sinds de tweede helft van de negentiende eeuw waren zij de krijgsmacht gaan zien als de beschermer van de monarchie en de natie tegen het rode revolutiegevaar. Om die taak van hoeder van orde en gezag te kunnen waarmaken, zagen zij het tevens als hun plicht ervoor te zorgen dat de strijdkrachten niet door het socialistische virus besmet zouden raken. Vandaar dat zij vaak hard en krampachtig elke vorm van socialistische propaganda onder de soldaten en matrozen de kop probeerden in te drukken. Overigens lang niet altijd met succes, want vooral onder het lagere marinepersoneel, dat zich kort na 1900 en masse organiseerde in de Matrozenbond, was de sympathie voor de SDAP en de arbeidersbeweging groot. Zo verklaarde de Matrozenbond, waarvan de leden zich veelbetekenend 'marine-proletariërs' noemden, zich tijdens de spoorwegstaking van 1903 solidair met de stakende arbeiders. Veel marineofficieren hadden dan ook het angstige gevoel dat zij leiding gaven aan een 'roode vloot' die zij niet volledig in de hand hadden. De Harskamprellen van oktober 1918 leken aan te tonen dat het ook met de politieke betrouwbaarheid van de soldaten, veelal dienstplichtigen, slecht gesteld was. Hoewel deze opstootjes met een sisser afliepen, waren zij in samenhang met Troelstra's revolutiepoging voor het 'gezagsgetrouwe' deel van de bevolking aanleiding zich te wapenen en te organiseren in paramilitaire organisaties als de Bijzonder Vrijwillige Landstorm. Het reguliere leger beschouwden zij als te zeer door het socialisme besmet om nog effectief tegen het revolutiegevaar te kunnen optreden.

De revolutie zou aan Nederland voorbijgaan, zoals het in ons land ook nooit tot een militaire staatsgreep of een poging daartoe is gekomen. Deze laatste constatering lijkt een open deur, omdat

Nederland nu eenmaal bekend staat als een land waar, zoals generaal P.G. Booms in de negentiende eeuw al schreef, 'coups d' état en de pronuntiamentos minder te vreezen zijn'. Maar toch: de afgelopen decennia doken er in de pers af en toe geruchten op dat duistere clubjes militairen, uit onvrede met het gevoerde defensiebeleid,

De revolutie zou aan Nederland voorbijgaan, zoals het in ons land ook nooit tot een militaire staatsgreep of een poging daartoe is gekomen

wel degelijk snode plannen in die richting zouden hebben gesmeed. Joseph Luns, ook al geen vriend van de PvdA, gaf ooit te kennen door een groepje generaals te zijn benaderd met de vraag of zij hem na een putsch als sterke man naar voren konden schuiven. Dit zou in 1975 zijn gebeurd, toen de vrees bestond dat het meest linkse kabinet uit de Nederlandse geschiedenis, onder leiding van Den Uyl en Vredeling bezig was de krijgsmacht te ondermijnen. Niet alleen dreigden er forse bezuinigingen, maar het bange gevoel was ook dat de PvdA-ministers te coulant waren jegens het door de VVDM geleide soldatenprotest. Het schrikbeeld van de langharige, weinig gedisciplineerde dienstplichtigen hield in die jaren menig beroepsmilitair uit zijn slaap. Nu hebben veel officieren-socialistenvreters die 'rode regeringsklied' in Den Haag ongetwijfeld meer dan eens hartgrondig vervloekt – aan stoere borrelpraat geen gebrek – maar tot nu toe ontbreekt elk spoor van bewijs dat militairen daadwerkelijk ooit zo iets als een staatsgreep zouden hebben beraamd. Argwaan en afkeer zetten de toon.

Voor veel beroepsmilitairen was de PvdA de partij van het 'gebroken geweertje', van een te softe houding jegens het communisme, van

Voor veel sociaal-democraten was de krijgsmacht een gesloten, introvert instituut dat er achterhaalde en nodeloos autoritaire leefregels op nabield

een naïef verlangen de defensiebegroting terug te dringen ten gunste van de sociale uitgaven. Een partij die weigerde in te zien dat in de krijgsmacht een straffe tucht en discipline moesten heersen,

wilde zij een slagvaardig geweldsinstrument kunnen zijn; een partij die met andere woorden niet begreep dat het door haar gekoesterde democratiseringsstreven bij de kazernepoort halt moest houden. Voor veel sociaal-democraten was de krijgsmacht een gesloten, introvert instituut dat er achterhaalde en nodeloos autoritaire leefregels op nahield; een instituut ook dat veel doelmatiger en dus goedkoper kon worden georganiseerd, waarbij het van groot belang was de bewapeningsdrift van de koopzieke generaals en admiraals onder controle te houden. Sociaal-democraten geloofden niet erg in de beschermende en afschrikkende rol die wapens konden spelen. Zij beschouwden het bewapeningsvraagstuk, zowel in zijn conventionele als nucleaire variant, veeleer als een groot obstakel op de weg naar een veiligere en vreedzamere wereld. De kloof tussen de krijgsmacht en de PvdA was des te wijder omdat zij elkaar slecht kenden. Het aantal socialistische beroepsofficieren, dat een belangrijke rol kon spelen bij het nader tot elkaar brengen van deze twee gescheiden werelden, was op de vingers van één hand te tellen. Eén zo'n witte raaf was Bram Stermerdink, die in 1973 in het kielzog van Vredeling staatssecretaris van Defensie werd. Als een van de weinige PvdA'ers kende deze oud-beroepsmilitair de landmacht van binnenuit, wat hem overigens niet minder kritisch ten opzichte van die 'eigen' organisatie maakte. Het door hem geschreven tweede deel van een PvdA-studie over de toekomst van de defensie, dat in 1971 was verschenen, heette veelbetekenend Doelmatig Defensiebeleid. De boodschap van die nota luidde dat Nederland voor minder geld een betere defensie kon hebben, als de militaire organisatie maar rationeler en efficiënter zou worden opgezet. Ook Stermerdink werd vanwege zijn kritische houding door de militaire top gewantrouwd, maar hij sprak tenminste wel de taal van het leger.

Tekenend voor de bovengenoemde kloof is ook dat over de relatie tussen de sociaal-democratie en defensie vooralsnog weinig is gepubliceerd. Niet alleen in Nederland maar in de westerse wereld als geheel is die relatie nog vrijwel een onbeschreven blad. Militair-historici hebben doorgaans weinig kennis van het socialistische gedachtegoed, terwijl omgekeerd voor de meeste historici van de arbeidersbeweging de krijgsmacht vreemd terrein is. Des te interessanter was het om deze relatie eens aan een nader onderzoek te onderwerpen. Tijdens het najaarssemester van 2013 organiseerde ik aan de Universiteit Leiden een research seminar voor masterstudenten onder de titel *A story of distrust? The relationship between socialism and the military in The Netherlands and other European countries (1890-2000)*. Dat vraagteken was bewust geplaatst, omdat één van de onderzoekdoelstellingen was om na te gaan of dat beeld van distantie en argwaan – zoals hierboven door mij geschetst – geen nuancering zou behoeven. Waren er wellicht in het verleden al niet meer bruggenbouwers

à la Stermerdink geweest? Zo is er de tamelijk onbekende mr. F.J. Kranenburg, die op het hoogtepunt van de Koude Oorlog van 1951 tot 1958 voor de PvdA staatssecretaris van Oorlog was. Wat is zijn rol geweest? En had de SDAP in de tweede helft van de jaren dertig als niet eens een opmerkelijke ommezwaai gemaakt, waarbij de partij haar ontwapeningsstandpunt afzwoer en inruilde voor een positieve houding ten opzichte van de landsverdediging? Ook het beeld van Vredeling is trouwens ten goede gekeerd. Tegenwoordig staat hij in het collectieve militaire geheugen bekend als de minister die door fors te saneren, een grootscheepse modernisering van de krijgsmacht in gang heeft gezet en haar zo voor langere tijd toekomstbestendig heeft gemaakt. Met dank aan de PvdA, die op het militaire terrein dus wel degelijk ook een opbouwende rol kon spelen.

Het research seminar leverde een aantal boeiende papers op. Twee daarvan zijn in verkorte en bewerkte vorm opgenomen in dit tweede themanummer van *Acta Historica*. Joost Westerweel deed onderzoek naar het ontwapeningsstandpunt van de SDAP tijdens het Interbellum. Hij toont aan dat de keuze voor het aannemen en uiteindelijk ook weer loslaten van het programmapunt van nationale en dus eenzijdige ontwapening grotendeels door pragmatische motieven was ingegeven. Slechts een minderheid van de partij liet zich door principieel pacifistische overwegingen leiden. Daniël de Graaf heeft zich gebogen over de discussie die begin jaren vijftig binnen de PvdA is gevoerd over het Nederlandse lidmaatschap van de NAVO. Diende Nederland zich wel zo volledig aan dit door de kapitalistische VS gedomineerde bondgenootschap over te leveren? Enkele minderheden binnen de partij, waaronder die van de christen-socialisten, vonden duidelijk van niet. De Graaf laat zien hoe de partijleiding, onder wie cold warriors als Koos Vorrink, met deze dissidenten en hun afwijkende opinies zijn omgegaan.

OKTOBER 2013

VORST & VOLK

maand
van de
geschie...
...iedenis

ACTIVITEITEN IN HEEL NEDERLAND!

..... maandvandegeschiedenis.nl .....

Nederlands
Openluchtmuseum ...

Een pragmatisch standpunt

De SDAP en unilaterale nationale ontwapening

Vanaf 1921 tot in de jaren '30 heeft de Sociaal Democratische Arbeiderspartij (SDAP) het standpunt van unilaterale nationale ontwapening verkondigd, en met enig succes. In 1923, bijvoorbeeld, werd succesvol campagne gevoerd tegen het doorvoeren van de Vlootwet, die beoogde het budget van de Marine met vele miljoenen te verhogen. De SDAP ging vervolgens met een sterk antimilitaristische campagne de verkiezingen van 1925 in en won daarbij vier zetels¹. Hoewel dit succes anders doet vermoeden was de keuze voor het innemen van het standpunt van nationale ontwapening vanuit electoraal oogpunt niet een voor de hand liggende. Vast staat dat er veel personen waren, ook in invloedrijke posities binnen de partij, die goed wisten dat de partij zich met dit standpunt onverkiesbaar maakte voor een groot deel van de Nederlandse bevolking. De meerderheid van de partij was zich er tegen deze tijd ook van bewust dat de arbeiders nooit een absolute meerderheid zouden behalen in de Nederlandse samenleving en dat samenwerking met andere partijen dus noodzakelijk was. Het standpunt van unilaterale nationale ontwapening maakte de SDAP voor de andere partijen echter niet een aantrekkelijke coalitiepartner. Het is daarom opmerkelijk dat de partij in 1921 het standpunt officieel in haar partijprogramma opnam. In dit artikel zal ik verklaren waarom de partij juist op dat moment dit specifieke standpunt innam en zal ik betogen dat dit voornamelijk om pragmatische redenen gebeurde.

Het gebroken geweer was een symbool voor antimilitarisme en pacifisme. Het kon als een speld op de kleding gedragen worden. (8 augustus 2013)

Het idee van unilaterale nationale ontwapening was niet nieuw binnen de partij tegen 1921. Daarom zal eerst een korte introductie op het onderwerp gegeven worden. Daarna zal geanalyseerd worden hoe het standpunt binnen de partij tot stand kwam en welke rol de partijafdelingen, het partijbestuur en de Kamerfractie daarin speelden. Afsluitend zal een korte conclusie gegeven worden.

Ontwapening vóór 1918

De SDAP is als socialistische partij logischerwijs altijd tegen het instituut van 'het leger' geweest. Het leger is in de socialistische ideologie een machtsmiddel in handen van de heersende klassen

om de arbeidersklassen onder de duim te houden. Daarnaast is het als onderdeel van het kapitalisme en het daaruit voortvloeiende militarisme medeverantwoordelijk voor het ontstaan van oorlogen. Alleen onder het socialisme kan echte vrede bereikt worden. Echter, voordat het socialisme tot stand kan komen moet het militaire stelsel als machtsmiddel van de bourgeoisie geneutraliseerd worden. Hiervoor bestonden volgens toenmalige ideeën twee mogelijkheden: het leger kon omgevormd worden tot een volksleger op basis van een militiestelsel, of het leger kon in zijn geheel worden afgeschaft. De eerste optie was het standpunt van de Duitse socialisten. De SDAP volgde haar Duitse zusterpartij in de meeste zaken en ook in het geval

¹ H.J.G. Beunders, *Weg met de Vlootwet! De maritieme bewapeningspolitiek van het kabinet-Ruys de Beerenbrouck en het succesvolle verzet daartegen in 1923* (Amsterdam 1984) 206.

van de eis om een volksleger deed ze dit. In haar partijprogramma van 1895 stond daarover: 'Bestrijding van het militarisme, bevordering van volksweerbaarheid, in plaats van het staande leger...'² Officieel was de partij dus voorstander van het militiestelsel. Maar dit betekende niet dat de eis voor een volksleger er een was waarover geen discussie bestond in de partij. De tweede mogelijkheid genoot namelijk ook populariteit binnen de partij. Dit blijkt uit de vele moties voor algehele ontwapening die door plaatselijke afdelingen werden ingediend voor de jaarlijkse partijcongressen. Elk jaar in de periode 1900-1904 en in de jaren 1910 en 1911 werden er moties ingediend om de eis van algehele ontwapening in het partijprogramma op te nemen.³ In veel van deze moties, maar niet allemaal, was sprake van de eis om eenzijdig te ontwapenen. Merkwaardig hierbij is dat er geen enkele voorwaarde aan nationale ontwapening werd verbonden, dus ook geen gelijktijdige internationale ontwapening.

Elk jaar in de periode 1900-1904 en in de jaren 1910 en 1911 werden er moties ingediend om de eis van algehele ontwapening in het partijprogramma op te nemen

Ondanks de aanwezigheid in de partij van voorstanders van algehele nationale ontwapening is het standpunt vóór 1921 nooit in het partijprogramma opgenomen. Zowel de marxistische linkerzijde als de gematigde revisionisten binnen de partij waren gekant tegen unilaterale ontwapening. Voor de marxisten had een volksleger de voorkeur omdat het een opvoedkundige waarde kon hebben en het de arbeidersklasse kon helpen in haar strijd tegen de burgerlijk-kapitalistische heersende klassen.⁴ Gematigde revisionisten als Pieter Troelstra en Johan Schaper, beiden medeoprichters van de partij, hadden vooral pragmatische bezwaren tegen ontwapening. Volgens hen zou het standpunt van unilaterale ontwapening samenwerking met burgerlijke partijen in de weg staan. Zoals gezegd was het voor toenmalige partijen niet aantrekkelijk een coalitie te vormen met een partij die het militaire stelsel wilde afschaffen. Het tweede pragmatische bezwaar was dat ontwapening niet nationaal zou kunnen worden geregeld. In een brochure uit 1915 betoogde Troelstra dat een land niet realistisch unilateraal kon overgaan tot ontwapening omdat het dan haar 'internationale betekenissen, ligging, plichten en verhoudingen' zou verwaarlozen.⁵ Troelstra wilde dat het ontwapeningsdebat op internationaal niveau gevoerd werd omdat

een ontwapeningsstandpunt zonder navolging in andere landen 'pure demagogie' zou zijn.⁶ Ondanks deze gemotiveerde bezwaren lijkt de ontwapeningskwestie toch een heikel punt te zijn geweest binnen de partij in de vooroorlogse periode. Hoewel er namelijk op veel partijcongressen moties binnenkwamen voor ontwapening, werd de discussie over het standpunt stevast als laatste punt op de agenda geplaatst.⁷ Omdat deze partijcongressen vrijwel nooit de gehele agenda behandeld kregen is dit een indicatie dat de partijleiding een discussie met de afdelingen op dit punt uit de weg wilde gaan.

De militaire kwestie kreeg een nieuwe dimensie toen de SDAP Tweede Kamerfractie op 3 augustus 1914 voor toekenning van de mobilisatiekredieten stemde, een primeur, en daarmee expliciet de landsverdediging aanvaarde. Tijdens het eerstvolgende partijcongres op 4 tot 6 april 1915 kwam deze kwestie uitgebreid aan bod. Er werd een motie ingediend waarin gevraagd werd de landsverdediging te verwerpen om redenen van internationale klassensolidariteit.⁸ Deze motie werd verworpen, waarna uiteindelijk twee andere moties werden aangenomen. De eerste verklaarde dat de aanvaarding van de landsverdediging in overeenstemming was met het beleid zoals dat gevoerd was door de Tweede Internationale voor het uitbreken van de oorlog. De partijleiding had dus juist gehandeld en deze gedragslijn zou zolang de oorlog voortduurde gevolgd mogen worden.⁹ De tweede motie behelsde dat het sociaaldemocratische standpunt inzake militarisme, volksleger of ontwapening slechts in internationaal verband kon worden vastgesteld, en dat daarom deze kwestie pas na de oorlog zou kunnen worden behandeld.¹⁰ Deze laatste motie betekende effectief dat de partij zich pas zou heroriënteren op het militaire vraagstuk wanneer de vrede zou zijn aangebroken.

De invloed van de Eerste Wereldoorlog

Op 2 en 3 februari 1918, terwijl de Eerste Wereldoorlog nog in alle hevigheid voortduurde, hield de SDAP een verkiezingscongres in Arnhem om zich voor te bereiden op de Tweede Kamer verkiezingen van dat jaar. In het verkiezingsprogramma dat hier werd aanvaard gaf de partij aan het streven naar internationale ontwapening te steunen. Volgens het congres had de Eerste Wereldoorlog duidelijk gemaakt dat internationale ontwapening en het oplossen van geschillen tussen staten via scheidsrechtelijke weg noodzakelijk was om een toekomstige catastrofe te voorkomen.¹¹ Nog voor het einde van de

² H. Buiting, *Richtingen- en Partijstrijd in de SDAP: het ontstaan van de Sociaal Democratische Partij in Nederland (SDP)* (Amsterdam 1989) 672.

³ B. van Dongen, *Revolutie of integratie: de Sociaal Democratische Arbeiders Partij in Nederland (SDAP) tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Amsterdam 1992) 114.

⁴ H. Roland Holst-van der Schalk, *Volksleger of Ontwapening* (Amsterdam 1915), 7-23.

⁵ P.J. Troelstra, *De Wereldoorlog en de Sociaaldemokratie* (Amsterdam 1915), 126.

⁶ *Ibidem*, 126.

⁷ B. van Dongen, *Revolutie of integratie*, 113.

⁸ 'Verslag van het Congres der SDAP gehouden op 4, 5, en 6 april 1915 te Arnhem', auteur onbekend, 1915. SDAP Archief IISG nummer 267

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ 'Verslag van het Buitengewoon Congres der SDAP gehouden op 2 en 3 februari 1918, te Arnhem', auteur onbekend, 1918. SDAP Archief IISG nummer 271.

oorlog was de partijleiding dus al opgeschoven naar het standpunt van internationale ontwapening. Dit was voor veel afdelingen in het land echter niet voldoende. Veel van deze hadden zich zoals gezegd ook al voor de oorlog uitgesproken voor nationale ontwapening en de oorlog had weinig gedaan om dit sentiment te doen verdwijnen. Voor het partijcongres op 21 en 22 april 1919 werden door afdelingen uit het hele land wederom moties ingestuurd waarin gepleit werd voor onmiddellijke ontwapening.¹² Deze werden allen niet aangenomen, en op een vergadering van het Partijbestuur (PB) op 4 oktober 1919 werd duidelijk waarom dit volgens haar gunstig was: 'Het P.B. is van oordeel, dat de stellingname van de sociaaldemocratie ten opzichte hiervan [het militaire vraagstuk] bij uitstek een vraagstuk is van internationalen aard, waarover de beslissing moet voorbehouden blijven aan het Congres van Genève. Thans een beslissing voor ons land nemen in deze materie lijkt het P.B. uitgesloten, niet alleen om redenen van goede tactiek, maar ook omdat de internationale saamhorigheid in dezen vóór alles moet gaan.'¹³

Voor het partijcongres van 1920 werden wederom veel moties betreffende ontwapening ingestuurd door zowel grote als kleine afdelingen.¹⁴ Maar het onderwerp was wederom onderaan de agenda geplaatst waardoor er geen tijd meer was het onderwerp te bespreken, wat het PB goed uitkwam. Terwijl het PB dus in zekere zin de boot afhiel groeide het sentiment voor ontwapening bij de afdelingen.

De verschikkingen van de Eerste Wereldoorlog zouden een groot effect hebben op de achterban van de SDAP. Al voor het einde van de oorlog had een meerderheid radicale ontwapening als standpunt ingenomen. (8 augustus 2013)

Het Partijbestuur gaat om

In dezelfde periode dat de partijleiding wachtte met het innemen van een standpunt ten opzichte van het militarisme ging het met de partij als geheel minder goed. Het ledenaantal van de partij was al vanaf 1919 aan het dalen, net als het aantal abonnees van het partijblad *Het Volk*.¹⁵ Er heerste een gevoel van algehele malaise nadat traditionele standpunten als het algemeen kiesrecht en de achturige werkdag bereikt waren. Er was voor de partij een in het oog springend standpunt nodig dat aansloot op de eigen achterban en nieuwe kiezers zou aantrekken. Tegelijkertijd eindigde het internationaal socialistische congres te Genève op 6 augustus 1920 in mineur. Het sloot af zonder een duidelijke strategie te hebben uitgestippeld voor het militaire vraagstuk. Dit betekende dat het aan de individuele partijen zelf was om hun koers te bepalen. De combinatie van deze twee gegevens zou voor voorstanders van ontwapening gunstig uit blijken te pakken. Toen namelijk op 11 september 1920 het PB vergaderde over hoe ze de malaise in de partij het beste konden aanpakken, bleek dat ze qua in het oog springende standpunten twee opties hadden: socialisatie en antimilitarisme. Het socialisatieprogramma had als doel gehele industrietakken en openbare voorzieningen te socialiseren en zodoende marktwerking aan deze sectoren te ontzeggen. Dit zou echter vanuit propagandoogpunt misschien niet goed aanslaan bij zowel hun eigen achterban als nieuwe kiezers. Troelstra vond daarom dat het 'uit agitatorisch oogpunt' beter was het militarisme aan te pakken, en wel door internationale en nationale ontwapening te eisen.¹⁶ Tijdens de vergadering van 25 september gaf hij aan dat hij een conceptresolutie zou opstellen over de militaire kwestie welke op de vergadering van het Partijbestuur van 16 oktober behandeld kon worden.¹⁷

In deze conceptresolutie wordt voor het eerst het ontwapeningsstandpunt van de partijleiding duidelijk uiteengezet. Troelstra begon door te stellen dat een herziening van het partijprogramma op het punt van het volksleger urgent was. Voor de toekomst moest de SDAP voor haar houding ten opzichte van het militarisme uitgaan van de overtuiging 'dat de handhaving onzer nationale onafhankelijkheid met militaire middelen een gevaarlijke fictie is.' De conclusie die Troelstra trok was dat de SDAP zich voortaan consequent moest richten 'niet slechts op internationale, maar ook nationale ontwapening.'¹⁸ Dat in de resolutie nationale ontwapening

¹² 'Beschrijvingsbrief voor het 23e Congres der SDAP gehouden op 21 en 22 april 1919, te Arnhem', auteur onbekend, 1919. SDAP Archief IISG nummer 274, motie 30 en 31.

¹³ Notulen van de vergadering van het PB, 4 oktober 1919, 8. SDAP Archief IISG nummer 37.

¹⁴ 'Congresvoorstellen voor het 24e Congres der SDAP, 23, 24 en 25 mei 1920 te Haarlem', 1920. SDAP Archief IISG nummer 276d.

¹⁵ H.J.G. Beunders, *Weg met de Vlootwet!*, 152.

¹⁶ Notulen van de vergadering van het PB, 11 september 1920, 9. SDAP Archief IISG nummer 39.

¹⁷ Notulen van de vergadering van het PB, 25 september 1920, 2. SDAP Archief IISG nummer 39.

¹⁸ Troelstra conceptresolutie militaire vraagstuk. Het is helaas uit het archief niet te achterhalen wanneer de tekst exact geschreven is, maar uitgaande van zijn toezegging tijdens de vergadering van het PB op 9 oktober 1920 om hem te schrijven en de behandeling tijdens de PB vergadering op 16 oktober 1920 moet het stuk daartussen geschreven zijn. SDAP Archief IISG nummer 276.

wordt genoemd terwijl voorheen alleen internationale ontwapening op de agenda van het Partijbestuur stond is opmerkelijk. Het lijkt onwaarschijnlijk dat de druk van veel afdelingen, die immers al tijden om nationale ontwapening vroegen, ineens gevoeld begon te worden door de partijleiding. Mijns inziens is het vooral een pragmatisch besluit geweest. Gezien het feit dat in Genève geen duidelijke strategie uitgelijnd werd had de partij nu geheel zelf de mogelijkheid haar beleid te bepalen. Aangezien nationale ontwapening een breed gedragen idee was onder de eigen aanhang en het 'vanuit agitatorisch oogpunt' geschikt was voor propaganda, is het niet minder dan logisch dat de partijtop naast internationale ook nationale ontwapening als eis wilde opnemen in het partijprogramma.

Voor de toekomst moest de SDAP voor haar houding ten opzichte van het militarisme uitgaan van de overtuiging 'dat de handhaving onzer nationale onafhankelijkheid met militaire middelen een gevaarlijke fictie is.'

Het bovengenoemde concept van Troelstra zou besproken worden op een vergadering van de Partijraad op 17 oktober 1920.¹⁹ Hier werd beslist de volgende resolutie aan het oordeel van het congres te onderwerpen: 'kennis genomen hebbende van de door het P.B. ingediende memorie besluit het aanstaand Partijcongres voor te stellen, paragraaf 6 van het strijdprogramma te vervangen door het volgende: Aktie voor internationale en nationale ontwapening... Aktie tot democratisering en verbetering van den Volkenbond en bestrijding van alle imperialistische stroomingen...'²⁰ Deze resolutie werd op het partijcongres van 28 en 29 maart 1921 voorgelegd aan de afdelingen en aangenomen.²¹ Een saillant detail is dat de resolutie op het verkiezingscongres van 25 en 26 december 1921 gewijzigd in het verkiezingsprogramma werd opgenomen. In het verkiezingsprogramma was er sprake van 'nationale en internationale ontwapening'.²² Waarom de woorden verwisseld werden is niet duidelijk en zou interessant zijn voor verder onderzoek.

Een laatste punt dat hier gemaakt moet worden is dat het opvallend is hoe weinig concreet de partijleiding de inname van het ontwapeningsstandpunt beargumenteerde. Zoals verderop duidelijk wordt, deed de Kamerfractie dit juist wel. Het is aannemelijk dat het Partijbestuur het ontwapeningsstandpunt niet uitvoeriger onderbouwde omdat het bestuur het standpunt in eerste instantie

gebruikte voor propagandadoeleinden en daarom geen uitvoeriger onderbouwing behoefde. Hiervoor pleiten een aantal argumenten. Ten eerste zijn er de uitspraken van leden van het Partijbestuur zelf. Zoals hierboven is weergegeven had het ontwapeningsstandpunt volgens leden van het Partijbestuur vooral meerwaarde voor wat betreft de propaganda.

Ten tweede lag de nadruk voor het Partijbestuur op de socialisatie. Dit blijkt eens te meer wanneer de notulen van de vergadering van het Partijbestuur van 17 september 1921 worden bekeken. Op de vraag waar de partij zich op moet richten voor de verkiezingen van 1922 antwoordden Troelstra, Schaper en Willem Vliegen, allen medeoprichters van de SDAP, dat het moest draaien om de socialisatie.²³ Troelstra stelde tijdens deze vergadering verder dat het ontwapeningsstandpunt niet absoluut opgevat moest worden. Wanneer samenwerking met andere partijen zou afstuiten op de eis van absolute ontwapening, dan moest er de mogelijkheid bestaan om elke werkelijke vermindering van bewapening te aanvaarden.²⁴ Vliegen en Kuyper waren het hiermee eens.

Ten derde ging de partij pas in 1924, na de succesvolle actie in 1923 tegen de Vlootwet, over tot het systematisch formuleren van argumenten voor het ontwapeningsstandpunt met de oprichting van de militaire commissie.²⁵ Terwijl de Tweede Kamerverkiezingen van 1922 hadden aangetoond dat de socialisatie duidelijk niet leefde onder de bevolking, de partij verloor namelijk twee zetels, toonde de actie tegen de Vlootwet aan dat het ontwapeningsstandpunt de partij potentieel veel meer aanhang kon verschaffen.

De Vlootwetactie: de succesvolle demonstratie tegen het initiatief van het Kabinet-Ruijs de Beerenbrouck om de vloot sterk uit te breiden. In tijden van bezuiniging en antimilitarisme stak er een storm van protest op naar aanleiding van deze wet, waardoor uiteindelijk niet alleen de wet niet doorging maar ook het kabinet viel. (http://oud.wbs.nl/embed/rodecanon/4/de_vlootwetactie) (8 augustus 2013)

¹⁹ De Partijraad was een orgaan dat tussen het Partijbestuur en de partijcongressen stond en adviseerde over zaken van buitengewone aard. De vergaderingen van de Partijraad waren besloten.

²⁰ Notulen van de vergadering van de Partijraad, 17 oktober 1920, 15. SDAP Archief IISG nummer 227.

²¹ 'Verslag van het 25e Congres der SDAP gehouden op 28 en 29 maart 1921 te Utrecht', auteur onbekend 1921. SDAP Archief IISG nummer 280.

²² 'Verslag van het 26e Congres der SDAP gehouden op 25 en 26 december 1921 te Arnhem', auteur onbekend 1921. SDAP Archief IISG nummer 284.

²³ Notulen van de vergadering van het PB, 17 september 1921. SDAP Archief IISG nummer 42.

²⁴ Notulen van de vergadering van het PB, 17 september 1921, 13. SDAP Archief IISG nummer 42.

²⁵ H.J.G. Beunders, *Weg met de Vlootwet*, 207. In 1926 bracht deze commissie haar rapport uit waarin zij de ontwapening op grond van 3 argumenten verdedigde: Nederland was onverdedigbaar, investeren in defensie zou tot financiële ontreddering leiden, en verdediging zou leiden tot zelfvernietiging als gevolg van een lucht- en gasoorlog.

De Kamerfractie

Met de invoering van het algemeen kiesrecht voor mannen in 1918 had de SDAP goede hoop dat de partij wellicht de grootste van het land zou worden bij de verkiezingen van datzelfde jaar. De uitslagen vielen echter, vergeleken met de verwachtingen, bitter tegen. De partij ging weliswaar van vijftien naar tweeëntwintig zetels in de Tweede Kamer die toen nog honderd zetels telde, maar dit was nog geen absolute meerderheid. De partij kwam wederom in de oppositie en zette haar traditionele rol als sociaalgeïnspireerde criticaster van het regeringsbeleid voort. Het militarisme was bij uitstek een terrein waarop dit goed kon. Vooral tijdens de Tweede Kamerdebatten over de oorlogsbegrotingen zette de fractie haar standpunten uiteen. Opvallend hierbij is dat deze lang niet altijd overeenkwamen met de standpunten die het partijbestuur officieel huldigde.

‘Een groot deel van het Nederlandsche volk snakt naar ontwapening als naar het radicaalste middel tegen herhalen van den oorlog en het beste middel om geld vrij te maken voor den socialen wederopbouw.’

Op 9 december 1919 werd er een Kamerdebat gehouden over de Marinebegroting voor het jaar 1920. Uit de ingediende begroting van Minister van Marine Bijleveld bleek dat het departement enkele miljoenen meer vroeg dan het jaar ervoor. SDAP kamerlid Frederik Hugenholtz vond dit om meerdere redenen volstrekt onaanvaardbaar: ‘Een groot deel van het Nederlandsche volk snakt naar ontwapening als naar het radicaalste middel tegen herhalen van den oorlog en het beste middel om geld vrij te maken voor den socialen wederopbouw’²⁶. Door de uitputting van de oorlogvoerende mogendheden zou een oorlog zich niet voordoen in de nabije toekomst en daarom was het tijd om te bezuinigen op militaire uitgaven.

Troelstra ging hierin op 11 december bij de voortzetting van het debat zelfs nog verder. In reactie op het argument dat bewapening nodig was om de koloniën te behouden antwoordde Troelstra: ‘wat wij kunnen tot stand brengen, zal ons onze onafhankelijkheid en onze koloniën niet kunnen doen behouden.’²⁷ In feite kwam dit hierop neer dat Troelstra niet alleen de koloniën, maar ook Nederland onverdedigbaar achtte en dat verdere uitgaven aan het militarisme daarom pure geldverspilling was. Dit standpunt werd op 15 december door kamerlid Kornelis ter Laan herhaald en geconcretiseerd tijdens

een Kamerdebat over de begroting van het Departement van Oorlog. Hij stelde onomwonden dat Nederland niet te verdedigen viel: ‘Gaan wij de groote Landen nadoen, dan kunnen wij dat nooit betalen! En als wij het niet doen, zijn wij van te voren weerloos....Wij konden niet, wij kunnen nooit klaar zijn. Het is boven onze macht!’²⁸ Daarom was het enige realistische volgens hem over te gaan tot ontwapening, waarin Nederland een leidende rol moest spelen: ‘de tijd is gekomen, dat een klein neutraal land het voorbeeld kan geven in zake zeer sterke vermindering der bewapening, met het vooropgestelde doel van ontwapening.’²⁹

‘wat wij kunnen tot stand brengen, zal ons onze onafhankelijkheid en onze koloniën niet kunnen doen behouden.’

Bij de Kamerdebatten over de oorlogsbegroting van het volgende jaar, 1920, verdedigde ter Laan in wezen hetzelfde standpunt als het jaar ervoor. Nu baseerde hij zich echter op de dat jaar door de partijraad aangenomen resolutie. Wederom vertelde hij dat Nederland niet te verdedigen viel: ‘Wij moeten durven erkennen, dat wij noch in 1914, noch in 1918 klaar waren en dat wij nooit klaar zullen zijn.’³⁰ Ter Laan ging vervolgens uitgebreid in op het vestingstelsel, dat volgens hem verouderd was en in een nieuwe oorlog binnen een paar dagen uitgeschakeld zou zijn.³¹ Hij diende daarom een motie in die beoogde het gehele vestingstelsel af te schaffen: ‘Onze partij bedoelt te komen tot algeheele ontwapening, maar aangezien wij weten, dat de heeren daarmede om allerlei gezochte en ongezochte redenen niet medegaan, stellen wij hen pertinent voor de quaestie om zich uit te spreken over het vestingstelsel.’³² Deze gematigde motie haalde echter de eindstreep niet.

Er zijn een aantal zaken die opvallen aan bovenstaande uitspraken van de Kamerleden. Ten eerste blijkt dat de fractie al in december 1919 het standpunt van nationale ontwapening innam terwijl het pas in 1921 officieel in het partijprogramma werd opgenomen. Dit is des te meer opmerkelijk omdat het Partijbestuur in dezelfde periode geen duidelijk standpunt verkondigde omdat het eerst het congres in Genève wilde afwachten.

Ten tweede was de Kamerfractie zo duidelijk in haar bewoording dat er geen twijfel over kon bestaan welk standpunt de SDAP innam in de militaire kwestie. Maar het partijcongres dat uiteindelijk het ontwapeningsstandpunt zou opnemen in het partijprogramma

²⁶ *Handelingen Tweede Kamer 1919-1920*, 9 december 1919, 799.

²⁷ *Handelingen Tweede Kamer 1919-1920*, 11 december 1919, 881.

²⁸ *Handelingen Tweede Kamer 1919-1920*, 15 december 1919, 939.

²⁹ *Ibidem*, 938.

³⁰ *Handelingen Tweede Kamer 1920-1921*, 9 december 1920, 915.

³¹ *Ibidem*, 916.

³² *Ibidem*, 918.

zou pas plaatshebben op 28 en 29 maart 1921. Door de stellige uitspraken van de Kamerfractie was de partij vrijwel gebonden aan het standpunt zelfs nog voordat het partijcongres, in theorie het hoogste orgaan van de partij, formeel een besluit had kunnen nemen. Een derde opvallende zaak is dat de Kamerfractie concreet was in haar argumentatie in vergelijking met het Partijbestuur. De fractie beargumenteerde haar standpunt door te wijzen op de kosten, de nutteloosheid, en de voorbeeldfunctie die Nederland zou kunnen spelen. In dezelfde periode kwam men bij het Partijbestuur eigenlijk niet verder dan overeenstemming over de noodzaak tot internationale ontwapening. Het enige concrete argument kwam voor in Troelstra's conceptresolutie voor de Partijraad waarin hij zei dat de verdedigbaarheid van Nederland een gevaarlijke fictie was. Wellicht komt dit doordat inname van het standpunt voor personen binnen de partij volkomen logisch was maar dat het aan buitenstaanders juist moest worden uitgelegd. Aannemelijker is echter dat het Partijbestuur het standpunt niet verduidelijkte omdat het een propagandadoeleinde diende en dus geen uitdieping behoefde.

Conclusie

Volgens Troelstra was de SDAP geen partij voor morele, ethische overtuigingen, maar een partij die zich inzette voor de daadwerkelijke verbetering van de positie van de arbeiders.³³ Maar dit betekende niet dat elk standpunt werd ingenomen met het oog op het welzijn van de arbeiders. In dit artikel heb ik geprobeerd aan te tonen dat het ontwapeningsstandpunt namelijk werd gekozen met het oog op in de eerste plaats het welzijn van de partij. De ervaring van de Eerste Wereldoorlog had de partij en de partijleiding al doen opschuiven richting internationale ontwapening. Maar ondanks de aanhoudende druk van afdelingen uit het land nam de partij pas in 1921 officieel het standpunt in van nationale en internationale ontwapening. Pas toen er dringend de behoefte rees om de partij weer te mobiliseren en uit de malaise te helpen en het congres van Genève geen besluit bleek te kunnen nemen kwam de partijleiding in actie. Dat er voor ontwapening gekozen werd als speerpunt kwam vooral door pragmatische redenen. Vanuit propaganda oogpunt was het volgens de partijleiding namelijk het beste het militarisme aan te pakken via het streven voor nationale ontwapening. Het is, echter, wel opmerkelijk dat de Kamerfractie al veel eerder dit standpunt schijnt te verkondigen. Het zou interessant zijn voor verder onderzoek om deze discrepantie en de verklaring daarvoor nader te onderzoeken.

Literatuurlijst

Secundaire bronnen: boeken

H.J.G. Beunders, *'Weg met de Vlootwet!' De maritieme bewapeningspolitiek van het kabinet-Ruys de Beerenbrouck en het succesvolle verzet daartegen in 1923.* Amsterdam, 1984.

H. Buiting, *Richtingen- en partijstrijd in de SDAP. Het ontstaan van de Sociaal-Democratische Partij in Nederland.* Amsterdam, 1989.

B. van Dongen, *Revolutie of Integratie. De Sociaal-Democratische Arbeiders Partij in Nederland (SDAP) tijdens de Eerste Wereldoorlog.* Amsterdam, 1992.

Primaire bronnen: boeken

P.J. Troelstra, *De Wereldoorlog en de Sociaaldemocratie.* Amsterdam, 1915.

H. Roland Holst-van der Schalk, *Volksleger of Ontwapening.* Amsterdam, 1915.

Primaire bronnen: het SDAP archief in het IISG

'Beschrijvingsbrief voor het 23e Congres der SDAP, 21 en 22 april 1919 te Arnhem', auteur onbekend, 1919. Archiefnummer 274.

'Beschrijvingsbrief voor het 23e Congres der SDAP gehouden op 21 en 22 april 1919, te Arnhem', auteur onbekend, 1919. Archiefnummer 274, motie 30.

'Beschrijvingsbrief voor het 23e Congres der SDAP gehouden op 21 en 22 april 1919, te Arnhem', auteur onbekend, 1919. Archiefnummer 274, amendement op motie 30.

'Beschrijvingsbrief voor het 23e Congres der SDAP gehouden op 21 en 22 april 1919, te Arnhem', auteur onbekend, 1919. Archiefnummer 274, motie 31.

'Beschrijvingsbrief voor het 24e Partijcongres der SDAP, 23, 24 en 25 mei 1920 te Haarlem', auteur onbekend, 1920. Archiefnummer 276.

'Congresvoorstellen voor het 24e Congres der SDAP, 23, 24 en 25 mei 1920 te Haarlem', 1920. Archiefnummer 276d.

³³ Troelstra conceptresolutie militaire vraagstuk. Zie noot 18.

Notulen van de vergadering van het Partijbestuur (PB), 14 juni 1919.
Archiefnummer 36.

Notulen van de vergadering van het PB, 4 oktober 1919.
Archiefnummer 37.

Notulen van de vergadering van het PB, 17 januari 1920.
Archiefnummer 38.

Notulen van de vergadering van het PB, 19 juni 1920. Archiefnummer
38.

Notulen van de vergadering van het PB, 11 september 1920.
Archiefnummer 39.

Notulen van de vergadering van het PB, 25 september 1920.
Archiefnummer 39.

Notulen van de vergadering van het PB, 9 oktober 1920.
Archiefnummer 39.

Notulen van de vergadering van het PB, 16 oktober 1920.
Archiefnummer 39.

Notulen van de vergadering van de Partijraad, 17 oktober 1920.
Archiefnummer 227.

Notulen van de vergadering van het PB, 17 september 1921.
Archiefnummer 42.

Troelstra aan het Internationaal Socialistisch Bureau, 23 oktober
1919. Archiefnummer 2088.

Troelstra conceptresolutie militaire vraagstuk. Archiefnummer 276.

'Verslag van het Buitengewoon Congres der SDAP gehouden op 2 en
3 februari 1918, te Arnhem', auteur onbekend, 1918. Archiefnummer
271.

'Verslag van het 21e Congres der SDAP gehouden op 4, 5, en 6 april
1915 te Arnhem', auteur onbekend, 1915. Archiefnummer 267.

'Verslag van het 25e Congres der SDAP gehouden op 28 en 29 maart
1921 te Utrecht', auteur onbekend 1921. Archiefnummer 280.

'Verslag van het 26e Congres der SDAP gehouden op 25 en 26
december 1921 te Arnhem', auteur onbekend 1921. Archiefnummer
284.

Primaire bronnen: handelingen Tweede Kamer

Handelingen Tweede Kamer 1912-1913, 25 april 1913, 3021.

Handelingen Tweede Kamer 1919-1920, 9 december 1919, 799.

Handelingen Tweede Kamer 1919-1920, 9 december 1919, 801.

Handelingen Tweede Kamer 1919-1920, 11 december 1919, 881.

Handelingen Tweede Kamer 1919-1920, 15 december 1919, 938.

Handelingen Tweede Kamer 1919-1920, 15 december 1919, 939.

Handelingen Tweede Kamer 1919-1920, 15 december 1919, 940.

Handelingen Tweede Kamer 1920-1921, 9 december 1920, 915.

Handelingen Tweede Kamer 1920-1921, 9 december 1920, 916.

Handelingen Tweede Kamer 1920-1921, 9 december 1920, 918.

Handelingen Tweede Kamer 1921-1922, 8 december 1921, 936.

De keuze van de PvdA voor het 'westerse kamp'

Over de interne discussie binnen de PvdA in de jaren '50 na de keuze voor NAVO-lidmaatschap

Het bewapeningsvraagstuk en een eventueel lidmaatschap van de NAVO waren na de Tweede Wereldoorlog, vooral wanneer uit het perspectief van de PvdA bekeken, gevoelige onderwerpen. Niet in de laatste plaats door de traditioneel moeizame relatie tussen het socialisme en de strijdkrachten in veel West-Europese landen. Socialistische partijen zagen het leger vaak als een potentieel bolwerk van conservatisme en autoritarisme en dus als bedreiging. Vanuit die overweging waren zij vaak niet bereid het leger meer dan strikt noodzakelijke steun te geven. Hoe was dit binnen de PvdA?

Ondertekening van het Noord-Atlantisch Verdragsorganisatie (NAVO) in Washington DC. (<http://www.nato.int/pictures/database/large/b00893.jpg>) (8 augustus 2013)

Vanaf het eind van de jaren '40 was er sprake van een gestaag groeiend anticommunisme onder de Nederlandse bevolking. Een ontwikkeling die logischerwijs samenviel met het moment dat het Koude Oorlog-denken zich in de Nederlandse politiek begon te nestelen.¹ Hieruit vloeide een tweede ontwikkeling voort. Namelijk een toenemende, om met de woorden van de historicus Herman de Liagre Böhl te spreken, 'chauvinistische bondgenootschappelijkheid met de landen van "het vrije westen", in het bijzonder de Verenigde Staten.'² Dit betekende voor Nederland, en voor de PvdA in het bijzonder, een definitieve positiebepaling in het 'westerse' kamp bij de Oost-West-deling die bij het begin van de Koude Oorlog gestalte begon te krijgen.

Het lidmaatschap van de NAVO en de gevolgen die dat lidmaatschap had, waren zaken waarbij binnen de PvdA niet alle neuzen dezelfde kant op stonden. Het zou overdreven zijn een beeld te schetsen van diepe verdeeldheid binnen de partij. Maar de koers van toetreding tot de NAVO met alle consequenties die door de partijleiding en een groot deel van de leden werd aangehangen, werd door sommigen binnen de partij met gefronste wenkbrauwen gadeslagen. In dit artikel staat de inhoudelijke discussie over het NAVO-lidmaatschap en de daarmee samenhangende verhoging van het defensiebudget binnen de PvdA en de manier waarop deze discussie plaatsvond centraal. Doordat de manier waarop de discussie werd gevoerd een centrale plaats inneemt, is dit artikel deels te zien als een case study

¹ H. de Liagre Böhl, 'De rode beer in de polder. Het ontstaan van de Koude Oorlog in Nederland', in: J. Divendal e.a. (ed.), *Nederland, links en de Koude Oorlog. Breuken en bruggen* (Amsterdam 1982) 11-37, 17-18

² De Liagre Böhl, 'De rode beer in de polder', 18.

naar de algemene vraag hoe politieke partijen, in dit geval de PvdA, met interne discussies omgaan. Kregen de critici van de gemaakte besluiten de ruimte om hun stem te laten horen?

Het lidmaatschap van de NAVO en de gevolgen die dat lidmaatschap had, waren zaken waarbij binnen de PvdA niet alle neuzen dezelfde kant op stonden

De discussie die centraal staat in dit artikel was er, doordat er sprake was van een duidelijke meerderheid tegen een duidelijke minderheid, niet één die per se werd uitgevochten op partijcongressen en andere officiële bijeenkomsten. Het was veel meer een discussie die werd gevoerd in de bladen en kranten van die tijd, daar het in deze periode gebruikelijk was dat de verschillende stromingen binnen de partij gegroepeerd waren rond één of meerdere bladen. Zodoende zal het primaire bronnenmateriaal bestaan uit enige kranten en bladen die als orgaan fungeerden voor de verschillende fracties binnen de PvdA, rapporten, brochures en archieven. Allereerst zal dus worden ingegaan op het inhoudelijke debat binnen de PvdA en daarna volgt een tweetal case studies.

Koos Vorrink (1891-1955), Voorzitter van de Militaire Commissie die rapport uitbracht over de keuze van de PvdA voor NAVO. (<http://hdl.handle.net/10622/77504969-FOC4-40D1-ABFA-91115F59FFC8>) (8 augustus 2013)

Verschillende geluiden in één Partij

In de roerige naoorlogse jaren drukte de Koude Oorlog zoals gezegd een stempel op de Nederlandse politiek waaraan men in de PvdA ook niet ontkwam. De partijleiding hing in het licht daarvan NAVO-lidmaatschap en de daarbij komende poging tot verhoging van het defensiebudget aan. De leden die we als 'pro-NAVO' kunnen bestempelen stonden onder aanvoering van enkele prominente PvdA-leden die de 'bepenaars van de PvdA' werden genoemd. Onder hen leden als partijvoorzitter Koos Vorrink, Marinus van der Goes van Naters, Evert Vermeer en Jacques de Kadt. In de ogen van Vorrink en de zijnen gaf Stalin blijk van gevaarlijke expansionistische plannen en moest er door Nederland gehandeld worden naar deze nieuwe omstandigheden.³ Zodoende was het zaak dat Nederland deel zou nemen aan het Pact waarin enkele West-Europese landen en de Verenigde Staten de handen militair in elkaar sloegen.⁴ Een lidmaatschap van deze trans-Atlantische samenwerking had ook implicaties voor het defensiebeleid dat Vorrink najoeg en dan specifiek aangaande de Nederlandse strijdkrachten. Er waren daarover overduidelijk twijfels binnen de partij, maar deze twijfels werden niet vertaald in actie op het partijcongres van 1949, waar ogenschijnlijk eenvoudig werd ingestemd met ondertekening van het pact.

Op de laatste dag van het jaar 1949 riep het bestuur van de PvdA een Militaire Commissie in het leven. Koos Vorrink was voorzitter en met hem zaten mannen als de Kadt, Vermeer en van der Goes van Naters ook in de commissie.⁵ Daarnaast zetelden er enkele militairen in de commissie. Dit was, om met de woorden van historicus Frits Rovers te spreken, 'een betrekkelijk eenzijdige samenstelling'⁶, waarbij er op papier enkel enig ander geluid te verwachten was van Hein Vos. Hij behoorde tot de groep in de partij die zich niet helemaal kon vinden in de koers die Vorrink en de zijnen voor ogen hadden.⁷ Na een negental vergaderingen bracht de commissie in 1951 een rapport uit waarin zij de keuze voor de NAVO onderbouwde in het licht van de sociaaldemocratische overtuiging.

In het rapport stelt de commissie dat de vorm van militarisme die de voorstanders van NAVO-lidmaatschap en de Militaire Commissie predikten volgens hen niet militarisme was dat op gespannen voet zou staan met het socialisme. Het militarisme dat namelijk

³ Blokkade van Berlijn en staatsgreep in Tsjecho-Slowakije

⁴ F. Rovers, *Voor recht en vrijheid. De Partij van de Arbeid en de Koude Oorlog 1946-1958* (Amsterdam 1994) 74.

⁵ *Rapport van de Militaire Commissie van de Partij van de Arbeid* (Amsterdam 1951) 3. De volledige commissie bestond uit: K. Vorrink, F.J. Goedhart, M. van der Goes van Naters, J. de Kadt, B. Koning, F.J. Kranenburg, G.J.N.M. Ruygers, A.J. Schouwenaar, H. van Sleen, J.G. Suurhoff, E.A. Vermeer, H. Vos, T.A. Vos en W. Wierda.

⁶ Rovers, *Voor recht en vrijheid*, 123.

⁷ Ibidem.

volgens de commissie op de congressen van de Internationale werd verworpen, werd 'begrepen als de instelling van het staande leger met de lange diensttijd, de kazernering en de daaruit voortvloeiende vervreemding van de arbeidersjongen van zijn eigen milieu, waardoor hij een gewillig instrument dreigde te worden in de hand van de bezittende klasse.'⁸ Volgens de commissie had 'geen sociale partij de volken het recht ontzegd op handhaving tegen buitenlands geweld of strijdbaarheid tegen dit geweld ongeoorloofd geacht.'⁹ Zodoende was de keuze voor de NAVO ook te billijken vanuit de socialistische idealen van de partij.

Er was ook een beweegreden voor de commissie die voortkwam uit de politieke context van die periode. In de gespannen en onmiskenbare anticommunistische sfeer in het naoorlogse Nederland was de PvdA uiteindelijk ook angstig voor identificatie met het communisme. Als sociaaldemocraten zat de PvdA toch wel degelijk aan de linkerkant van het politieke spectrum. Zij het niet zo links als de Nederlandse Communistische Partij (CPN), maar het kon niet ontkend worden. Deze angst resulteerde in een tweetal ontwikkelingen die ervoor zorgden dat de PvdA zich op niet mis te verstane wijze distantieerde van het communisme. Enerzijds ging de PvdA een hetze voeren tegen het communisme in Nederland waarbij De Liagre Böhl zich er zelfs aan waagt het gedrag van de kabinetten-Drees te vergelijken met het McCarthyisme¹⁰ in de Verenigde Staten.¹¹ Anderzijds zorgde die angst voor het bewandelen van de precies omgekeerde weg, de weg richting de Verenigde Staten en de NAVO.

Willem Banning (1888-1971), christensocialist, had kritiek op het beleid van de PvdA omtrent het 'militaire vraagstuk'. (<http://hdl.handle.net/10622/594774F2-E5A7-4022-A1E8-C48B7A722903>) (8 augustus 2013)

Een georganiseerde stroming van personen binnen de PvdA die de wenkbrauwen fronsten bij het gemak waarbij er op het congres van 1949 werd ingestemd met ondertekening van het Noord-Atlantische Verdrag en de militaristische taal die de Militaire Commissie later bezigde in haar rapport waren de christensocialisten. Deze groep PvdA'ers was georganiseerd om een aantal predikanten, onder wie, de invloedrijke en gerespecteerde leden Willem Banning en Jan Buskes. Hun onvrede over het beleid van de PvdA omtrent wat zij het militaire vraagstuk noemden verwoordden zij in een brochure genaamd *Bezwaar en Verweer*, die werd uitgebracht door de Protestants-Christelijke werkgemeenschap in de PvdA.

De christensocialisten waren van mening dat de deling van de wereld in de twee blokken niet het gevolg was van de internationale spanning, maar veel eerder de oorzaak.

De christensocialisten waren van mening dat de deling van de wereld in de twee blokken niet het gevolg was van de internationale spanning, maar veel eerder de oorzaak. Vanuit dat perspectief zou het Verdrag de oorlog die het wilde voorkomen alleen maar dichterbij brengen.¹² Daarmee reageerden ze onder andere op de militaristische taal van de Militaire Commissie in haar rapport, waarin in niet mis te verstane woorden vorm werd gegeven aan dat wat de christensocialisten als een springplank naar oorlog beschouwden. De christensocialisten zaten echter in een lastig parket. Vanuit hun pacifistische inborst waren zij het, zoals hierboven uiteengezet, niet eens met de koers van de PvdA, maar uit *Bezwaar en Verweer* komt naar voren dat zij niet de intentie hadden om machtspolitiek te bedrijven binnen de partijgelederen. Het partijbelang stelden zij voorop. Deze enigszins dubbelzinnige insteek wordt in de brochure verwoord door Buskes.¹³ Later zou Buskes echter wel een meer polemische weg gaan bewandelen binnen de PvdA als lid van het Sociaal-Democratisch Centrum.

Uit de mond van Willem Banning kwam een ander soort kritiek op de toetreding tot het Pact. Net als bij Buskes speelden christelijke bezwaren een belangrijke rol. Maar hij liet zich ook op een andere manier horen over het feit dat het PvdA-congres ogenschijnlijk zeer eenvoudig had ingestemd met de resolutie over toetreding tot het Pact. Hij vraagt zich in de brief af: 'hebben socialisten alleen maar "onvoorwaardelijk toe te juichen" wat de Amerikaanse buitenlandse politiek ons voorziet?'¹⁴ Hij lijkt hiermee te willen zeggen dat het

⁸ *Rapport Militaire Commissie*, 5.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Extreme anticommunistische heksenjacht in de Verenigde Staten van 1940 tot ongeveer midden jaren '50 die door alle geledingen van de Amerikaanse bevolking plaatsvond en vernoemd is naar toenmalig senator Joseph McCarthy.

¹¹ De Liagre Böhl, 'De rode beer in de polder', 29.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Bezwaar en Verweer*, 5.

¹⁴ W. Banning, 'De pen op papier', *Socialisme en Democratie* 6 (1949) 309-310.

socialisme en het Nederlandse socialisme in het bijzonder de rug moest rechten en voor haar eigen zaken moest gaan staan. Banning stond simpelweg niet te springen om de Trans-Atlantische samenwerking met de Verenigde Staten en de daarbij horende bewapening.

Naast de christensocialisten was er ook een ander verband van PvdA-leden dat zich kritisch uitliet over de pro-NAVO houding van hun partij. Dit was het Sociaal-Democratisch Centrum (SDC), dat voortkwam uit een initiatief van PvdA-leden die deel uitmaakten van de vredesbeweging de Derde Weg.¹⁵ Op deze manier werd een georganiseerde stroming binnen de PvdA tot stand gebracht die vanaf medio jaren '50 kritiek zou hebben op het programma van 'haar PvdA', dat te weinig socialistisch van karakter zou zijn. Logischerwijs viel daaronder ook het NAVO-lidmaatschap en de daarbij horende wens tot verhoging van het defensiebudget.

Ten opzichte van de partijkoers van de PvdA inzake NAVO-lidmaatschap en de implicaties daarvan nam het SDC ook een afkeurende houding aan. In de beginselverklaring is te lezen 'dat oorlogsgeweld door zijn huidige vormen van massale vernietiging niet langer als middel voor politieke oplossingen, van welke aard ook, mag worden beschouwd. En derhalve alle vormen van samenwerking die internationale tegenstellingen verscherpen, moeten worden afgewezen.'¹⁶ Het is duidelijk dat de NAVO in de ogen van het SDC een dergelijke vorm van samenwerking was die internationale tegenstellingen verscherpte. Naast deze impliciete veroordeling van de militaristische koers die de PvdA in al haar NAVO-enthousiasme leek te kenmerken, publiceerde het SDC ook een elftal overwegingen waarin zij haar mening over militarisme en oorlog expliciet uiteen zette. Deze overwegingen onderstrepen nog maar eens de antimilitaristische inborst van het SDC en de daaruit logisch volgende negatieve houding ten opzichte van de NAVO. In de afwijzing van zowel het militarisme als de NAVO speelt het socialisme een grote rol.

Het moge duidelijk zijn dat de gronden waarop de leden van de SDC kritiek leverden op de partijkoers van de PvdA wezenlijk verschilden met die van de christensocialisten. Waar de christensocialisten overwegend vanuit hun 'christen-zijn' hun bedenkingen hadden tegen het militarisme van de PvdA waren deze bedenkingen, zoals duidelijk is geworden, bij het SDC op meer ideologische gronden gestoeld.

Het Debat: de Christensocialisten

In bladen als *Tijd en Taak* en *Wending* ventileerden christensocialisten hun mening aangaande deze zaken. In die zin kan de vraag of zij de ruimte kregen om hun kritische geluiden over de PvdA-koers te laten horen positief beantwoord worden. Daarbij moet echter wel direct de kanttekening gemaakt worden dat wanneer we kijken welk lezerspubliek met de bladen getrokken werd, deze niet echt als een brede vertegenwoordiging van de partijleden gezien kan worden. De bladen hadden logischerwijs een sterke christelijke insteek¹⁷ en daarnaast waren zij van een hoog intellectueel niveau. Dit zorgde er waarschijnlijk voor dat de bladen enkel gelezen werden door een relatief klein lezerspubliek binnen de PvdA die de christelijke inslag wenselijk vonden en daarnaast ook het hoge intellectuele niveau aankonden. We moeten immers niet vergeten dat de PvdA in die tijd, meer dan nu, nog zeker als arbeiderspartij gezien kon worden waar mensen lid van waren aan wie de inhoud van de christensocialistische bladen misschien niet besteed was. Dit in tegenstelling tot de officieuze partijkrant van de PvdA, *Het Vrije Volk*, op dat moment 's lands grootste krant gemeten naar abonnees. Het blad *Socialisme en Democratie* publiceerde echter ook kritische geluiden van christensocialistische voormannen als Banning en Buskes.¹⁸ Dit was een blad dat een breder lezerspubliek had en zodoende kan toch gezegd worden dat de partijleiding de christensocialisten wel degelijk deel uit liet maken van de discussie.

Doordat gezaghebbende leden als Marinus van der Goes van Naters en Jan Barents zeer overtuigd waren van het belang van het Pact, wierpen zij zich maar al te graag op om tegenstanders van NAVO-lidmaatschap de mond te snoeren

Naast de vraag of de christensocialisten überhaupt de ruimte kregen zich te uiten is het natuurlijk bij partijpolitiek ook belangrijk hoe door hooggeplaatste partijfunctionarissen en gezaghebbende leden gereageerd werd op de kritische geluiden uit christensocialistische hoek. Ook dat is, zij het indirecter, een graadmeter voor het vaststellen van de mate waarin kritische partijleden de ruimte kregen hun afwijkende mening te verkondigen. Doordat gezaghebbende leden als Marinus van der Goes van Naters en Jan Barents zeer overtuigd waren van het belang van het Pact, wierpen zij zich maar al te graag

¹⁵ W. Banning, 'De pen op papier', *Socialisme en Democratie* 6 (1949), 101.

¹⁶ Archief Sociaal-Democratisch Centrum, *Concept-beginselverklaring* (Amsterdam 1955) 1.

¹⁷ Dit is terug te zien in het feit dat vrijwel alle artikelen een christelijke achtergrond hadden en dat er bijvoorbeeld in het blad *Wending* een vaste sectie artikelen was genaamd 'Oecomenie'.

¹⁸ J.J. Buskes, 'Bezwaren tegen het beleid van de PvdA', *Socialisme en Democratie* 7 (1950) 736-746. En: W. Banning, 'De pen op papier', *Socialisme en Democratie* 6 (1949) 309-310.

op om tegenstanders van NAVO-lidmaatschap de mond te snoeren. Toch is in de officiële partijkrant *Het Vrije Volk* te zien dat ruimte wordt gelaten aan kritische noten uit christensocialistische hoek, ondanks dat de gehele partijleiding van de PvdA vóór NAVO-lidmaatschap was. Iets dat in het geval van het SDC, zoals later in dit artikel zal blijken, veel minder het geval was.

Jan Buskes (1899-1980), christensocialist, had kritiek op het beleid van de PvdA omtrent het 'militaire vraagstuk'. (<http://hdl.handle.net/10622/FD03E78C-CAFF-4235-AEE9-380EE4545641>) (8 augustus 2013)

In een editie van *Het Vrije Volk* van begin mei 1949 wordt een artikel van Marinus van der Goes van Naters geplaatst waarin hij zich kritisch uitlaat over de christensocialistische voorman Buskes. Hij zegt daarin onder andere dat het PvdA-congres met het aannemen van de resolutie inzake ondertekening van het Atlantische Pact 'het bepaald beter gezien had dan Buskes'.¹⁹ Laatstgenoemde had in het zogenaamde '1 mei-bijvoegsel' van de krant van zaterdag 1 mei namelijk een kritisch artikel geplaatst over toetreding van dat pact. Bij het artikel van Van der Goes van Naters plaatst de redactie van *Het Vrije Volk* de volgende tekst: 'Het artikel van onze medewerker dr. J.J. Buskes in het meinumner van *Het Vrije Volk*, heeft van twee zijden tegenspraak uitgelokt. De voorzitter van de Tweede Kamerfractie, mr. M. v.d. Goes v. Naters, en prof. Mr. Dr. J. Barents van de Amsterdamse Universiteit, zonden ons kritische artikelen. Het artikel van Mr. V.d. Goes v. Naters plaatsen wij heden, het artikel van prof. Barents morgen. Op deze wijze worden gedachten over het Atlantisch Pact, die in socialistische kringen leven, tot onderwerp van een discussie, die verhelderend en stimulerend kan werken.'²⁰

Bovenstaande is toch het bewijs dat de christensocialisten wel degelijk een zeer acceptabel podium kregen om hun kritische stem te laten horen. Enerzijds doordat de partijkrant blijkbaar naast de radio, als verreweg het meest belangrijke partijmedium, zelf de ruimte tot discussie gaf. Anderzijds doordat Buskes als medewerker aangemerkt werd. Had de partij de christensocialisten werkelijk alle wind uit de zeilen willen nemen, dan hadden zij hen naar alle waarschijnlijkheid deze ruimte niet gegeven.

Het Debat: Het Sociaal-Democratisch Centrum

Zoals eerder in dit artikel al aan bod is gekomen, was het SDC zowel inhoudelijk als in de manier waarop zij oppositie voerde binnen de PvdA anders dan de christensocialisten. In tegenstelling tot de christensocialisten werden zij, ondanks verwoede pogingen, niet erkend als officiële werkgemeenschap binnen de PvdA. Vanuit het partijbestuur van de PvdA werd dit verklaard door het feit dat werkgemeenschappen weggelegd waren voor groeperingen van levensbeschouwelijke aard binnen de PvdA.²¹ Dit levensbeschouwelijke karakter ontbrak bij het SDC. Op deze manier werden zij, meer dan christensocialisten, een oppositionele stroming binnen de partij die op veel punten los van de PvdA leek te opereren. Logischerwijs beïnvloedde deze status aparte die de SDC vanaf het prille begin van het bestaan leek te hebben, de manier waarop het partijbestuur de discussie aanging met het SDC en de mate waarin de SDC-leden zodoende de ruimte werd gegeven hun geluid te laten horen in de discussie.

Vanaf het begin van hun bestaan was dus al sprake van polemiek tussen het SDC en de rest van de PvdA. Deze valse start is ook duidelijk terug te zien in *Het Vrije Volk*. Vanaf het begin was de toon die verslaggevers en verslaggeefsters van de PvdA-krant bezigden in hun berichtgeving over het SDC niet altijd ongekleurd. Dat was zowel in de berichtgeving over de gebeurtenissen omtrent het SDC als in de vaste redactionele stukken het geval. Klaas Voskuil was in die periode hoofdredacteur van *Het Vrije Volk* en hij stond bekend als één van de trouwste volgers van de PvdA minister-president Willem Drees. Frits Rovers vermeldt in zijn boek over de Partij van de Arbeid en de Koude Oorlog dat men de invloed van Voskuil in de PvdA niet moet overschatten. Maar dat hij een dusdanig trouwe volger was van Drees zorgt ervoor dat de aanname gemaakt kan worden dat hij geen uitspraken zou doen die de partijleiding niet aanstonden. Rovers benadrukt dat juist Voskuils commentaren in *Het Vrije Volk* ons zodoende een redelijk beeld kunnen verschaffen over de gedachtegang van de PvdA-leiding.²²

¹⁹ Onvoorwaardelijk.... Ja!', *Het Vrije Volk*, woensdag 4 mei 1949, 3.

²⁰ Ibidem.

²¹ 'Sociaal-Democratisch Centrum opgericht', *Het Vrije Volk: democratisch-socialistisch dagblad*, 15 februari 1955, 2.

²² Rovers, *Voor recht en vrijheid*, 110.

Wanneer we dit betrekken op de situatie rond het SDC, is dit ook terug te zien in de redactionele commentaren die steevast terug waren te vinden op de tweede pagina van de partijkrant. De toon werd al gezet bij de oprichting van het SDC. Zo werd de oprichting van het SDC 'geen winst voor de PvdA en voor de zaak van het socialisme'²³ genoemd. Verder werd in hetzelfde artikel gesteld dat alleen de tegenstanders van de partij op links en rechts de vruchten plukten van georganiseerde oppositie als in het geval van het SDC.²⁴ Later werd de voorzitter van het SDC, Sam de Wolff, in de redactionele commentaren van de krant teruggefloten toen vermeld werd 'we kunnen ons wel indenken dat De Wolff de behoefte gevoelt de zaak van het Centrum extra gewichtig te maken. Maar het retoucheren van de feiten met dit doel is een slechte en ongeoorloofde methode.'²⁵

Ook toen het voortbestaan van het SDC aan het eind van de jaren '50 op het eind liep, verrieden de redactionele commentaren van de PvdA-krant *Het Vrije Volk* enige vooringenomenheid aangaande het Centrum. In één van de redactionele commentaren stond te lezen dat 'In dat besef van kracht heeft de PvdA in alle gemoedsrust een punt gezet achter de georganiseerde activiteit van een kleine groep leden die zich in een Sociaal-Democratisch Centrum hadden verenigd. Het congres heeft het partijbestuur gemachtigd, na nog een gesprek met deze groep de nodige maatregelen te nemen om aan het voortbestaan van een partijtje in de partij een eind te maken.'²⁶

De niet te ontkennen vooringenomenheid betekende niet dat Het Vrije Volk compleet partijdig was.

De niet te ontkennen vooringenomenheid betekende niet dat *Het Vrije Volk* compleet partijdig was. Zo kregen SDC-leden wel degelijk de mogelijkheid om bijvoorbeeld brieven in te sturen. Er was dus wel enigszins sprake van de mogelijkheid tot het voeren van een discussie. Maar laten we het belang en de invloed die uitging van de mogelijkheid tot het inzenden van brieven naar de redactie echter niet overschatten. *Het Vrije Volk* was in alles een officiële PvdA-krant en de redactie was in haar commentaren duidelijk op de hand van het partijbestuur omtrent zaken waarbij het SDC betrokken was.

Het SDC had wel een eigen orgaan, genaamd *Perspectief*, waarin zij haar geluid liet horen. Maar dit was ten eerste een blad dat door weinig mensen gelezen werd. Daarnaast was het een maandblad. Op die manier was op geen enkele manier op te boksen tegen het gezaghebbende *Vrije Volk*. Zowel niet op het gebied van abonnees, als in het feit dat *Socialistisch Perspectief* maandelijks verscheen en

Het Vrije Volk een dagblad was. Zo was de gewenste oppositie die het SDC wilde geven zeker in het domein van de bladen, het domein waar de discussie over NAVO-lidmaatschap en het militarisme zich grotendeels afspeelde, eigenlijk vanaf het begin al een onbegonnen werk.

Wanneer we de oppositie van het SDC bekijken en de verhoudingen in de discussie tussen het SDC en de PvdA op zowel het beleidsterrein defensie, als ook de andere beleidsterreinen, kunnen we gerust spreken van een situatie als die van David en Goliath. Net is beschreven dat 'de strijd' tussen het SDC en het PvdA-bestuur een ongelijke was, enkel al door het feit dat de PvdA de krant *Het Vrije Volk* aan haar kant had. Daarnaast heeft het PvdA-bestuur ook meerdere malen geprobeerd het SDC het zwijgen op te leggen. Natuurlijk vanwege het eigenzinnige karakter van het Centrum, maar het lidmaatschap van de jonge Theo van Tijn heeft hiertoe ook duidelijk aan bijgedragen.

Conclusie

De kritiek op de koers die het merendeel van de PvdA inclusief de partijleiding wilde gaan volgen kwam dus uit de christensocialistische en later uit de georganiseerde linkse hoek van de partij in de vorm van het SDC. Er was, zoals in dit artikel uiteen wordt gezet, wel enig verschil tussen beide groeperingen te bemerken in enerzijds de inhoud van de kritiek en anderzijds de manier waarop zij die kritiek binnen de PvdA ventileerden. De christensocialisten redeneerden meer vanuit christelijke deugden als pacifisme en neutraliteit, waar de SDC zich meer bediende van socialistische retoriek.

Logischerwijs droeg zowel de verschillende manier waarop de christensocialisten enerzijds en het SDC anderzijds uiting gaven aan hun kritiek op de partijkoers, als ook de inhoudelijke verschillen in hun kritiek, bij aan de verschillende wijze waarop door de partijleiding de discussie met deze verschillende fracties binnen de partij werd aangegaan. Doordat de christensocialisten hun kritiek uitten zonder te polemisch te werk te gaan en impliciet en expliciet blijk gaven van het besef dat zij naast christen ook lid van de PvdA waren, leek de partij hen ook duidelijk de ruimte te geven hun enigszins afwijkende geluid te ventileren.

Dit was anders in het geval van het SDC. In tegenstelling tot bij de christensocialisten werd het hen vanaf het begin van hun bestaan binnen de PvdA moeilijk gemaakt de oppositie te voeren zoals door hen gewenst.

²³ 'Geen winst', *Het Vrije Volk*, woensdag 16 februari 1955, 2.

²⁴ Ibidem.

²⁵ 'Kleine Correctie', *Het Vrije Volk*, donderdag 24 februari 1955, 2.

²⁶ 'Besef van Kracht', *Het Vrije Volk*, donderdag 17 november 1959, 2.

We moeten ons echter afvragen of de manier waarop het SDC zich vanaf het begin profileerde niet debet was aan de vijandige houding van de partijleiding. Omdat zij een eigen hoofdbestuur vormden, een eigen orgaan uitgaven, zelf congressen belegden en hun eigen resoluties publiceerden, kregen zij vanaf het prille begin van hun bestaan het karakter van een partij binnen de partij. Zodoende had de PvdA, gedurende het grootste deel van het bestaan van het SDC een regeringspartij, logischerwijs moeite met de horzelfunctie die het SDC vervulde binnen de gelederen. Vanuit die optiek was er bijvoorbeeld in *Het Vrije Volk*, een belangrijk medium in wat grotendeels een bladendiscussie was, enerzijds weinig ruimte voor het SDC-geluid en anderzijds sprake van een zekere vooringenomenheid bij de redactie en de verslaggevers van het dagblad.

Concluderend moet echter wel gezegd worden dat een regeringspartij als de PvdA, die altijd eenheid en daadkracht uit wenst te stralen, misschien weinig anders kon. De manier waarop het SDC zichzelf profileerde binnen de partij, waarbij zij naast het defensiebeleid op bijna alle beleidsterreinen kritiek had op de koers die de PvdA op dat moment voer, zorgde voor een situatie die niet te lijmen leek. Door hun polemische manier van oppositie voeren kon het SDC daarom, ook al spraken zij met hun kritiek misschien best wat PvdA-leden aan, op weinig steun binnen de partij rekenen. Zodoende had men klaarblijkelijk binnen de partij vrede met de manier waarop de discussie tussen het SDC en de PvdA, hoewel het proces niet altijd even eerlijk te noemen is, verlopen is.

Bibliografie

Archief van het Sociaal Democratisch Centrum in het IISG (Internationaal Instituut van Sociale Geschiedenis) te Amsterdam.

Krantenarchief van *Het Vrije Volk*, geraadpleegd op: kranten.kb.nl

Banning, Willem, 'De pen op papier', *Socialisme en Democratie* 6 (1949) 309-310.

Buskes, Jan en Banning, Willem, *Bezwaar en Verweer. Bespreking inzake het beleid van de Partij van de Arbeid omtrent het militaire vraagstuk* (Den Dolder 1951).

Buskes, Jan, 'Bezwaren tegen het beleid van de PvdA', *Socialisme en Democratie* 7 (1950) 736.

De Liagre Böhl, Herman, 'De rode beer in de polder. Het ontstaan van de Koude Oorlog in Nederland', in: J. Divenval e.a. (ed.), *Nederland, links en de Koude Oorlog. Breuken en Bruggen* (Amsterdam 1982).

Rovers, Frits, *Voor recht en vrijheid. De Partij van de Arbeid en de Koude Oorlog 1946-1958* (Amsterdam 1994).

Rapport van de Militaire Commissie van de Partij van de Arbeid (Amsterdam 1951).

Leidschrift

Historisch Tijdschrift

Word lid van Leidschrift, het onafhankelijke historische tijdschrift uit Leiden en je krijgt:

- o Jaarlijks drie edities gevuld met wetenschappelijke artikelen over actuele thema's.

- o Met daarin bijdragen door historici uit binnen- en buitenland.

- o Samengesteld door een redactie bestaande uit geschiedenisstudenten.

*Voor slechts 18 euro per jaar!
(21 euro voor niet-studenten)*

Ons meest recente nummer:

Onbekend maakt onbemind Negatieve karakterschetsen in de vroegmoderne tijd

De nieuwe april-editie besteedt aandacht aan xenofobie; een nog altijd actueel onderwerp in een vroegmodern historisch jasje.

Lid worden kan via onze site:
www.leidschrift.nl

Of stuur ons een e-mail op:
redactie@leidschrift.nl

Volg ons op:

Leidschrift

@Leidschrift

Contact:

Stichting Leidschrift
Doelensteeg 16
2311 VL Leiden

Een feest voor de partij

Partijcultuur op het jaarlijkse congres van de SDAP

**Wij kinderen van het strijdend volk
Wij groeten u blij te moe
En roepen u, wakkre strijders,
Een juichend, jub'lend welkom toe.¹**

Met deze warme woorden werden de afgevaardigden naar het jaarlijkse congres van de SDAP in 1908 op de feestavond toegezongen door een Arnhems kinderkoor. Het was het begin van drie volle dagen van vergaderen en debatteren over politiek, partijidealen en socialistische kwesties maar ook van feest, gezelligheid, vriendschappen en het uitdragen van het socialisme. Drie dagen lang stond de partij en het socialisme in het middelpunt van de belangstelling. Het congres was dan ook het hoogtepunt van het jaar voor de SDAP.

Vanwege de activiteiten op het congres, de openbaarheid en het groot aantal deelnemers is het jaarlijkse congres van SDAP een zeer bruikbare casus om de partijcultuur te duiden. Aan de hand van de organisatie, de aankleding van de congreszaal, de liedkeuze tijdens het congres en op de feestavond, de vergaderingen, de sprekers, de debatonderwerpen, de aanwezigen, de omgangsvormen, gedragscodes, rituelen en tradities wordt duidelijk hoe de SDAP haar sociaaldemocratische idealen in praktijk bracht en hoe zij deze uitdroeg naar haar leden. Hierdoor wordt duidelijk wat de sfeer was op de congressen, hoe de partijleden deze viering van het socialisme kunnen hebben beleefd, op welke manier de leden zich met de partij identificeerden en welke normen als leidraad dienden voor het handelen als partijlid. Het gaat enerzijds om de manier waarop een congres georganiseerd is, de gedeelde ideologie en programmatische overeenstemming en anderzijds om informele, mentale en emotionele aspecten van een partij.²

Met name het Arnhemse congres van 1908 zal in dit artikel centraal staan: de SDAP had in deze periode veel partijtwisten over de koers van de partij en een jaar later zouden de Tribunisten - een groep marxistische partijleden - zich afscheiden. Tijdens dit congres werden de ergernissen en scheuren zichtbaar. Tegelijkertijd verliep het congres nog wel geordend en maakte de afdeling er een groot feest van. Op het gebied van de organisatie was dit congres al een goedgeoliede machine: het was het veertiende congres voor de

partij en de Arnhemse afdeling had in 1897 al een keer eerder de organisatie op zich mogen nemen.³

Congresfoto: 'G.W. Sannes: Groepsportret congres SDAP 1908' De Nederlandse arbeidersbeweging tot 1918: 14e SDAP Congres Arnhem, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam. BG B10/431 (foto). Geheugen van Nederland www.geheugenvannederland.nl

Een jaarlijks congres

De belangrijkste organisatorische punten van het congres waren de datum, de stad, de zaal en de aanwezigen. Het veertiende congres van de SDAP werd gehouden van zondag 19 tot en met dinsdag 21 april 1908 in Arnhem. Traditiegetrouw – al sinds het eerste SDAP-congres in 1895 – was het congres tijdens de paasdagen. Dit had vooral praktische redenen: met de paasdagen konden alle afgevaardigden vergaderen omdat zij niet hoefden te werken en daarbij komt dat een vast moment ervoor zorgde dat de congresdatum bij zowel de leden als journalisten altijd bekend was. Daarnaast werd de bijeenkomst van de sociaaldemocraten vaak verbonden aan de thema's van het paasfeest: in krantenartikelen en liedteksten werd er gememoreerd aan en uitgekeken naar de opstanding van het socialisme en het begin van een nieuwe, betere tijd. Door de link met het christelijke

¹ Welkomslid' Programmaboek 1908. *SDAP-Archief* Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (hierna: IISG) inv. Nr. 253

² Gerrit Voerman. 'Partijcultuur in Nederland. Naar nieuwe invalshoeken in de studie van de politieke partij' *Benaderingen van de geschiedenis van politiek*. Documentatiecentrum voor Nederlandse Politieke Partijen (hierna: DNPP) aan de Rijksuniversiteit Groningen (Groningen 2006), 43 – 49: 43 – 45; Henk te Velde, 'Het Wij-gevoel van een morele gemeenschap: een politiek-culturele benadering van partijgeschiedenis' in *Jaarboek 2004 DNPP*, 111 – 119; Adriaan van Veldhuizen, 'Dat is een tragiek geweest, hoor: Strijd en partijcultuur in de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij' in *S&D* 6 (2009), 11 – 14.

³ Henny Buijting, *Richtingen en Partijstrijd in de SDAP*. (Amsterdam 1989), 461 – 470.

paasfeest kreeg het congres en het socialistische gedachtegoed voor de partijleden meer betekenis en werd er een gemeenschap gecreëerd met een eigen bijeenkomst en een eigen viering.⁴

In krantenartikelen en liedteksten werd er gememoreerd aan en uitgekeken naar de opstanding van het socialisme en het begin van een nieuwe, betere tijd

Tot en met het negende congres in 1903 duurde de bijeenkomst twee dagen. Vanaf 1904 besloot het partijbestuur in samenspraak met de partijleden een derde dag, de dinsdag na de paasdagen, toe te voegen om alle agendapunten te kunnen bespreken hoewel dit hogere kosten voor de partij betekende en een dag werkverzuim voor de afgevaardigden. Het toont aan dat de partij ook kleine beslissingen op democratische wijze wilde nemen, dat zij de tijd wilde nemen om alle afgevaardigden zo goed mogelijk te informeren en met hen te debatteren.⁵

Het congres werd ieder jaar in een andere stad gehouden. Een stad was namelijk goed te bereiken met het openbaar vervoer en bood voldoende voorzieningen zoals hotels, vergaderzalen en eetgelegenheden. Bovendien hadden de stedelijke afdelingen een groot ledenaantal om het congres te kunnen organiseren en socialistische verenigingen om een bijdrage te leveren aan de activiteiten op het congres.⁶

Ook over de congreslocatie werd democratisch besloten: ieder jaar stemden de afgevaardigden waar het congres het jaar erop zou plaatsvinden. De potentiële organisatoren gaven dit vooraf aan het partijbestuur aan. Vervolgens bracht het bestuur een advies uit en bepaalden de leden de uiteindelijke locatie. De gemiddelde reisafstand naar de locatie en de beschikbaarheid en geschiktheid van een zaal gaven de doorslag. Ter beperking van de kosten werden er dus vaak steden in de Randstad of het midden van het land gekozen. Deze praktische keuze zorgde voor ongenoegen bij de leden uit de noordelijke provincies omdat zij, ondanks hun grote ledenaantallen, altijd ver moesten reizen.⁷

Hierna zocht men naar een geschikte zaal. Het congresgebouw lag bij voorkeur in het centrum zodat alle afgevaardigden het gemakkelijk konden bereiken. Tevens had het gebouw een representatieve

uitstraling, een grote zaal voor alle openbare en algemene vergaderingen en een kleine zaal voor de vergaderingen van het partijbestuur. De grote zaal moest ruim genoeg zijn om de enkele honderden afgevaardigden een plek te kunnen geven en een balkon of afgeschermd ruimte voor de bezoekers. Bovendien moest er voldoende licht zijn omdat er vaak tot laat werd vergaderd en was er bij voorkeur (de mogelijkheid tot) een podium. Uiteraard speelde de hoogte van de huur en stook- en verlichtingskosten een rol in de keuze. Als een zaal eenmaal goed was bevallen en het congres werd nogmaals in die stad gehouden dan keerde het congres vaak terug naar dezelfde locatie.⁸

Muis Sacrum: 'ARNHEM - Musis Sacrum' Ansichtkaart 1904, A. Benschop. www.postcardsfrom.nl (8 augustus 2013)

Het Arnhemse congres was in de Nieuwe Concertzaal van het concertgebouw Musis Sacrum aan de Velperbuitensingel. Het had naast de grote concertzaal met een podium en een balkon voor de bezoekers, twee kleinere zalen voor de partijbestuurvergaderingen. Het lag in het centrum van Arnhem op ongeveer één kilometer loopafstand van het Centraal Station. Het was een gebouw met een chique uitstraling dat meteen veel allure aan het congres gaf. Het was chiquer dan het Volkskosthuis in de arbeidersbuurt Klarendal waar het congres elf jaar eerder in 1897 plaatshad. Hieruit blijkt dat die representatieve uitstraling van groot belang was: het Volkskosthuis paste in principe beter bij het socialistische karakter en imago van de partij maar met de keuze voor het Musis Sacrum toonde de partij dat zij genoeg inkomsten genereerde en volwaardig was aan de andere politieke partijen.⁹

⁴ Henk te Velde, 'Het Wij-gevoel van een morele gemeenschap' in *Jaarboek 2004 DNPP*, 111 – 119; 'Congressen' in SDAP 1894 – 1940 in het Archief SDAP op de website van het IISG <<http://www.iisg.nl>>; 'Opstanding' *De Arbeid: Weekblad voor de Arbeiderspartij in Gelderland en Overijssel* (18 april 1908) SDAP-Archief IISG inv. Nr. 253.

⁵ Brieven van de afdelingen Amsterdam, Rotterdam III, Kampen, Hilversum, Haarlem, Veenendaal, Culemborg, Middelburg, Utrecht, Schiedam en Weesp aan Van Kuyjkhof in een reactie op de vraag over de extra vergaderdag in het SDAP-Archief IISG inv. Nr. 246.

⁶ 'Congressen' in SDAP 1894 – 1940 in het Archief SDAP op de website van het IISG <<http://www.iisg.nl>>

⁷ Congresverslag 1908, 28; Beschrijvingsbrief 1908, 24. SDAP-Archief IISG inv. Nr. 253.

⁸ Deze alinea is gebaseerd op zaal- en adresgegevens van de congreslocaties zoals deze vermeld staan op de Congresverslagen van de SDAP van 1895 – 1914. Specifieke informatie over Arnhem staat in: Contract van de heer Simon voor de verhuring van het Musis Sacrum van 19 tot en met 21 april 1908. SDAP-Archief IISG inv. Nr. 253.

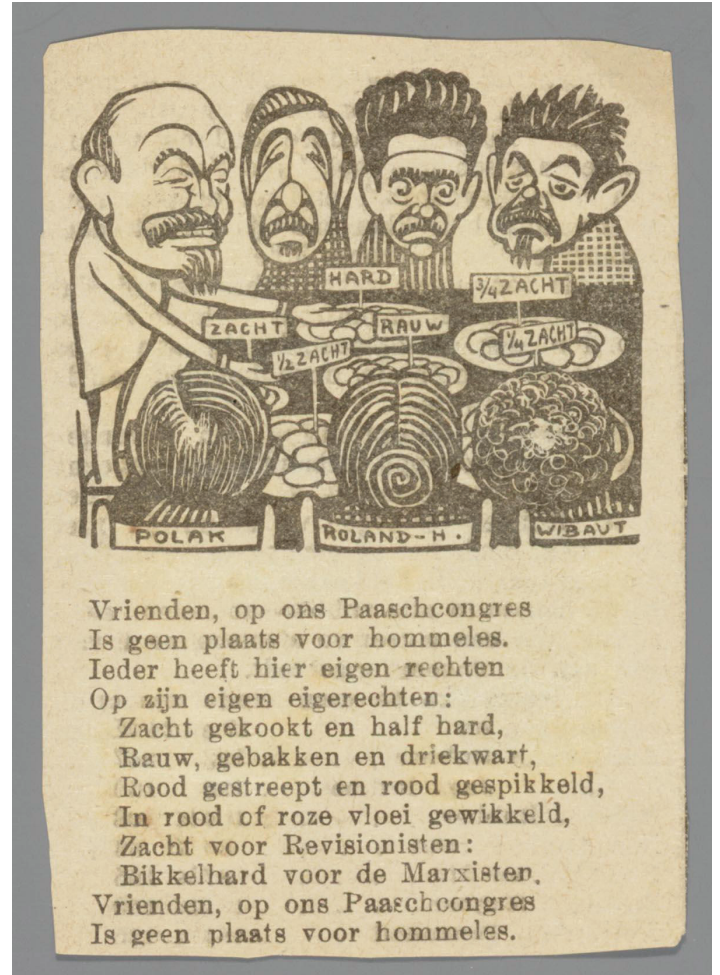
⁹ '1897 – 1908' *De Arbeid: Weekblad voor de Arbeiderspartij in Gelderland en Overijssel* (18 april 1908) SDAP-Archief IISG inv. Nr. 253; Congresverslag 1897 in het SDAP-Archief IISG inv. Nr. 240.

Op het congres kwam een gemêleerd gezelschap af. Deze groepen van deelnemers, niet-deelnemende partijgenoten of sympathisanten, verslaggevers en de bezoekers kwamen allen om verschillende redenen naar het congres. Of dit nu op politiek, zakelijk of amusementsgebied was, alle aanwezigen beleefden een interessant paasweekend.

De belangrijkste groep bestond uit de deelnemers aan het congres. Deze afgevaardigden van de plaatselijke afdelingen en de verspreide leden werden geïnformeerd over de stand van zaken in de partij, discussieerden over de besluitvorming en mochten amendementen en moties indienen. Daarnaast was het voltallige Dagelijks Bestuur aanwezig. Het had de leiding over het congres, had de verantwoordelijkheid over de gang van zaken in de partij en moest verantwoording afleggen. Nadat de partij in de Tweede Kamer was verkozen, waren ook de leden van de Kamerfractie aanwezig om het verslag van hun werkzaamheden te presenteren. Gemeenteraadsleden en leden van de Provinciale Staten vervulden geen functie op het congres maar namen er toch vaak aan deel als afgevaardigde van hun afdeling, uit interesse of als vertegenwoordiger van de lokale politiek.¹⁰

De tweede groep bestaat uit partijgenoten of sympathisanten die niet meededen aan de vergaderingen maar wel aanwezig waren. Een deel van deze groep – vaak de bevriende partijgenoten van de afdeling - kreeg een exclusieve vergunning om tijdens het congres zaken te doen en zo extra inkomsten te genereren. De keuze om een vergunning wel of niet te verlenen, wekte wel eens wrevel bij andere verkopers. Op het Arnhemse congres mocht een lokale partijgenoot tijdens het congres foto's maken ten koste van de heer Leenheer die bij voorgaande congressen de fotograaf was. Ook brochurehandelaar Bosch was zeer ontevreden over het feit dat alleen concurrent Meijer brochures mocht verhandelen. Het tweede deel van de groep bestond uit de vertegenwoordigers van de socialistische verenigingen zoals de socialistische studieclub, de vrouwenvereniging en muziekverenigingen. Hun deelname aan het congres was bedoeld om een concert te geven of informatie te geven; het gaf ook meteen een gratis reclamemogelijkheid om leden te werven onder een grote groep sympathisanten.¹¹

Op de publieke tribune mochten de verslaggevers plaatsnemen. *Het Volk* zette de congresverslagen in zijn krant en schreef algemeen beschouwende artikelen over het congres. Zowel de plaatselijke

Arnhemsche Vredesconferentie: P.J.A.C. van Geldorp 'De Arnhemsche Vredesconferentie van Paschen' De Nederlandse arbeidersbeweging tot 1918: 14e SDAP Congres Arnhem 19 - 21 april 1908, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam. BG H3/462 (prent). Geheugen van Nederland www.geheugenvannederland.nl (8 augustus 2013)

als de buitenlandse kranten berichtten over het jaarlijkse congres. De aanwezigheid van de verslaggevers laat zien dat het congres belangrijk genoeg was om in de nieuwsrubrieken te vermelden: natuurlijk voor de SDAP-leden zelf, maar ook voor buitenlandse socialistische partijen. De lokale journalisten schreven over het congres omdat de inwoners de drukte in hun stad zouden merken, omdat zij het als een politiek nieuwswaardige gebeurtenis beschouwden en omdat er belangrijke en bekende politici in de stad aanwezig waren.¹²

Als laatste werden bezoekers toegestaan om het congres vanaf een duidelijk afgescheiden publieke tribune te bekijken. De bezoekers

¹⁰ De namen en gegevens van alle afgevaardigden zijn niet bekend. De spreker worden genoemd in: Congresverslag 1908 *SDAP-Archief* IISG inv. Nr. 253. In dit verslag staat hun naam en, in het geval van het partijbestuur en de Kamerfractie, ook bij functie genoemd: de biografische gegevens en functies van de sprekers zijn veelal terug te vinden in het Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersvereniging in Nederland (hierna: BWSA) < <http://www.iisg.nl/bwsa>

¹¹ Brief van Bosch aan Van Kuijkhof (zonder datum), brief van Sanders aan Van Kuijkhof (18 maart 1908) en brief van Leenheer aan Van Kuijkhof (6 april 1908) *SDAP-Archief* IISG inv. Nr. 253.

¹² Deze alinea is gebaseerd op verschillende brieven van meerdere jaren: Brief van W. Meijers aan het partijbestuur (Keulen, 11 april 1911), *SDAP-Archief* IISG inv. Nr. 257; Brief van E. Baars aan Van Kuijkhof (Londen, 23 maart 1914) *SDAP-Archief* IISG inv. Nr. 263; Journalisten van Provinciale Groninger Courant, Goedkoop Nieuwsblad Zuidblaak en Nieuwe Groninger Courant vroegen Van Kuijkhof om beschrijvingsbrief in de Congresstukken 1902 in het *SDAP-Archief* IISG inv. Nr. 246.

dienden een entreebewijs te kopen voor hun congresbezoek: vijftig cent voor een doorlopend toegangsbewijs voor alle openbare zittingen en tien cent voor een toegangsbewijs per zitting. Een bezoek aan het socialistisch congres was behoorlijk populair, zo getuigt de verkoop van de 304 toegangsbewijzen voor één zitting en zes doorlopende toegangsbewijzen in 1908. De bezoekers zorgden voor extra inkomsten: met de kaartverkoop kon een deel van de kosten voor het congres worden gedekt. Daarnaast laten de bezoekersaantallen zien dat ook gewone burgers die niet lid waren van de SDAP, interesse hadden in de partij en zelfs een deel van hun vrije paasweekend opgaven om de debatten mee te maken.¹³

Voor de organisatoren gold dat de socialistische ideologie de organisatie ondersteunde

De organisatie

De organisatie van het jaarlijkse partijcongres was een hele onderneming en een grote verantwoordelijkheid voor de organisatoren. Het grootste deel van de organisatie van de plaatselijke aangelegenheden lag in handen van een ad hoc samengestelde congrescommissie van de afdeling waar het congres plaatsvond. De partijsecretaris regelde vooral de algemene zaken, was medeverantwoordelijk en bleef van alle zaken omtrent het congres op de hoogte. Voor de organisatoren gold dat de socialistische ideologie de organisatie ondersteunde. Belangrijke punten voor de partij zoals een representatieve vertegenwoordiging van de afdelingen op de vergadering, degelijke informatie en controle mogelijkheden, inspraak voor de leden, kennis van het socialisme, een volwaardige en serieuze partij zijn met voldoende middelen en een strakke organisatie, gezelligheid en gemeenschapszin, werden in praktijk gebracht door de organisatie.

De partijsecretaris regelde voornamelijk de afvaardiging en deed de administratieve taken. Iedere afdeling van de partij mocht minimaal één afgevaardigde sturen: het aantal afgevaardigden werd bepaald door de grootte van de afdeling. De leden van de afdeling kozen intern op hun lokale vergadering hun afgevaardigde, dan wel op basis van beschikbaarheid dan wel op basis van bekwaamheid en inzet voor de partij. Hoewel het bestuur er op aandrong dat alle afdelingen vertegenwoordigd waren, kwam het regelmatig voor dat met name de kleine afdelingen niemand konden sturen. Dit afvaardigingsbeleid betekende dat maar een klein percentage van het

totale ledenaantal op het congres aanwezig kon zijn en dat vooral de actieve, goedgebekte leden meededen.¹⁴

Iedere afdeling kon vervolgens agendapunten, voorstellen, amendementen en moties voorzien van een toelichting indienen en kandidaten voor het Dagelijks Bestuur en het partijbestuur aanbevelen. Deze konden vier tot acht weken voor het begin van het congres worden opgestuurd. Hierna regelde de secretaris dat de gekozen afgevaardigden een beschrijvingsbrief en een zogenaamde persoonlijke geloofsbrief kregen die als toegangspas voor het congres diende. In de beschrijvingsbrief stond het programma voor het congres de ingezonden moties, de voorstellen door het partijbestuur en de afdelingen, de begroting en de jaarverslagen van de partijsecretaris en de Tweede Kamer. Alles was er op gericht om de afgevaardigden zo goed mogelijk te informeren.¹⁵

Tevens was de secretaris verantwoordelijk voor de onkostenvergoeding. Voor 1906 werden de kosten voor de reis, het verblijf en het eventuele werkverzuim betaald door de afdeling die hiervoor een kleine bijdrage vroeg van al haar leden, of door de afgevaardigde zelf. Het gevolg was dat kleine afdelingen met een kleine ledenpoule en weinig inkomsten ook nauwelijks keuze hadden. Voor deze afdelingen bestond er een individuele financiële tegemoetkoming maar deze was niet gestandaardiseerd. Met het oog op de wens van het partijbestuur om alle afdelingen vertegenwoordigd te hebben, besloot het bestuur in 1906 bij het Utrechtse congres de reiskosten van ten minste één afgevaardigde van de afdelingen standaard voor zijn rekening te nemen en f3,- te geven voor de verblijfkosten. Het totale geschatte reisbedrag werd vooraf berekend en verdeeld over het aantal leden waardoor ieder lid een paar cent moest afdragen aan zijn afdeling die het aan de partij gaf. Vervolgens konden de afgevaardigden middels het officiële formulier A invullen hoeveel de reiskosten bedroegen, of zij dit bedrag vooraf wenste te ontvangen en of zij gebruik wenste te maken van de verblijfkostenvergoeding.¹⁶

Als laatste hield de partijsecretaris regelmatig contact met de congrescommissie, bleef hij op de hoogte van de voortgang van haar taken, kwam zo nodig langs om toelichting, uitleg en goedkeuring te geven en betaalde de eventuele verzuimkosten van de commissie en de gemaakte kosten voor het congres.¹⁷

¹³ Deze alinea is gebaseerd op verschillende nota's en brieven van meerdere jaren: Nota van Paul Schmalke (17 april 1904) in het *SDAP-Archief* IISG Inv. Nr. 249; Brief van Siebold aan Van Kuijkhof (15 april 1905) in het *SDAP-Archief* IISG Inv. Nr. 250; Rekening en Verantwoording van de Congrescommissie voor het XIVe Partij Congres Arnhem 1908 bij een brief van Sanders en Vordenbok aan de Van Kuijkhof (Arnhem, 11 juni 1908) en brief van Sanders aan Van Kuijkhof (18 maart 1908) in het *SDAP-Archief* IISG inv. Nr. 253.

¹⁴ Algemene brief van Van Kuijkhof aan de Besturen der Afdeelingen (Amsterdam, 5 maart 1908) *SDAP-Archief* IISG inv. Nr. 253.

¹⁵ Beschrijvingsbrief 1908 met congresstukken 1e, 2e en 3e gedeelte; Algemene informatie over het 'Congres van 1908' van Van Kuijkhof (Amsterdam, 12 januari 1908) *SDAP-Archief* IISG inv. Nr. 253.

¹⁶ Algemene brief van Van Kuijkhof aan de Besturen der Afdeelingen (Amsterdam, 5 maart 1908) en 'Formulier A' *SDAP-Archief* IISG inv. Nr. 253.

¹⁷ Brieven van Sanders aan Van Kuijkhof (7 april 1908 en 13 april 1908) *SDAP-Archief* IISG inv. Nr. 253.

De taken van de congrescommissie waren praktisch en direct van aard. Ten eerste regelde zij het verblijf en de overnachting. Bij het reserveren van één groot hotel of - zoals meestal gebeurde - meerdere kleine hotels hield de commissie rekening met de kwaliteit, prijsklasse, loopafstand naar de congreslocatie en de bereidheid van de hoteleigenaar om een grote groep socialisten met een vol programma en lange avondvergaderingen te herbergen. Tevens kon de commissie, doordat zij verzekerd was van de reservering van een groot aantal kamers, een betaalbare prijs van f1,- à f2,- per nacht afspreken. Het was dus min of meer verplicht om de hotelreservering via de commissie te regelen. De Arnhemse congrescommissie stuurde alle afdelingen een officieel formulier waarop de afgevaardigde kon aangeven of logies überhaupt geregeld diende te worden, het aantal nachten, met of zonder ontbijt en tegen welke prijs. Bovendien beloofde de secretaris van de commissie dat er in de klachten over (de kwaliteit van de) logies 'onmiddellijk [zou] worden voorzien.'¹⁸

Voor de maaltijden diende de afgevaardigden zelf te zorgen. Om het de leden te vergemakkelijken en de eetpauzes in goede banen te leiden, raadde de commissie vaak bepaalde restaurants aan of maakte zij alvast een reservering vooraf voor een gezamenlijke maaltijd. Zo had de Arnhemse commissie twee eetgelegenheden gereserveerd waar een beperkt aantal leden die dit vooraf hadden aangegeven, voor f0,60 of f1,- konden lunchen.¹⁹

De leden van het partijbestuur zaten, op verzoek, ieder congres gezamenlijk in één hotel, dichtbij de congreslocatie. Dit had vooral als reden dat het bestuur tijdens de maaltijden, die allemaal in het hotel werden genuttigd, en na afloop van de vergadering gemakkelijk en ongestoord konden overleggen. Daarnaast had dit waarschijnlijk ook persoonlijke redenen: de bestuursleden kenden elkaar goed en gingen over het algemeen vriendschappelijk met elkaar om. Vaak namen zij hun vrouwen mee naar het congres die elkaars gezelschap op konden zoeken. Het partijbestuur, dat zijn verblijfkosten vergoed kreeg, zat vaak in de hotels met een gemiddelde tot hoge prijsklasse. In Arnhem bijvoorbeeld verbleef het bestuur in hotel Het Zwijnshoofd: dit lag op ongeveer tien minuten lopen van het Musis Sacrum en kostte f1,75 per nacht.²⁰

Ten tweede regelde de commissie de zaal, de huur- en stookkosten en hielden contact met de zaaleigenaar. Deze reservering moest ruim

van tevoren gebeuren omdat de zaal - vaak een concertzaal - anders mogelijk al bezet was met de drukke paasdagen. Voor het Arnhemse congres werd er al in mei 1907 contact gelegd met de zaalhouder en werd er een voorboeking gedaan.²¹

Voor de aanvang van het congres zorgde de commissie voor de inrichting van de zaal. Ten eerste stonden stoelen en eventueel ook tafels voor de afgevaardigden klaar en werden de vaste zitplaatsen van de afdelingen, die per congres opnieuw werden aangewezen, gemarkeerd met een plankje of een kaart met de naam van de afdeling erop. Daarnaast werd de zaal opgevrolijkt met versieringen die in het teken van het socialisme stonden. Dit waren bijvoorbeeld socialistische leuzen als 'Arbeiders aller landen verenigt u!', portretten van Marx en Engels, tekeningen van arbeiders, vaandels, draperieën of (rode) vlaggen en bloemen, planten of guirlandes van de plaatselijke bloemist. Veel van deze versieringen werden vele jaren hergebruikt op verschillende congressen. Toch waren zij nog een behoorlijke kostenpost: de Arnhemse commissie was bijvoorbeeld f20,- aan versieringen kwijt. De versieringen en het groen stonden vrolijk maar verwezen ook naar de lente en naar Pasen: hiermee werd de hoop op de verrijzing van het socialisme gesymboliseerd en de socialistische doctrines verwoord.²²

Een derde taak was de verzorging van algemene benodigdheden. Dit waren bijvoorbeeld schrijfgerei, papier en kaarten, maar ook een hectograaf om drukwerk mee te vermenigvuldigen. Daarnaast onderhield de congrescommissie contact met de plaatselijke kranten om informatie naar hun verslaggevers te sturen en om een advertentie te plaatsen om bezoekers naar het congres te trekken. In Arnhem had ook de directeur van het telegraafkantoor contact opgenomen met de commissie zodat hij rekening kon houden met de eventuele drukte op zijn kantoor vanwege het congres.²³

Het hoogtepunt voor de congrescommissie was wel de organisatie van de feestavond. Op deze zaterdagavond voorafgaand aan het congres, kon de afdeling zich profileren en haar visitekaartje afgeven. Dit gebeurde door een strakke organisatie: zo had de Arnhemse commissie een programma met dertien optredens en een boekje met de liedteksten. Meer nog profileerde de afdeling zich met een programma met zowel vaste onderdelen als vernieuwende of spectaculaire onderdelen. De avond bestond in ieder geval en voor

¹⁸ Circulaire van Sanders aan de afgevaardigden (1 april 1908) *SDAP-Archief* IISG inv. Nr. 253.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Nota Hotel Het Zwijnshoofd *SDAP-Archief* IISG inv. Nr. 253. Deze alinea is tevens gebaseerd op correspondentie tussen de leden van het partijbestuur bij andere congressen: Brief van Henri Polak aan Kruijt en Krommert (Amsterdam 22 maart 1904); Antwoord op deze brief van Kruijt aan Polak (Dordrecht, 25 maart 1904) in het *SDAP-Archief* IISG inv. Nr.249

²¹ Brief van Helsdingen (13 mei 1907) *SDAP-Archief* IISG inv. Nr. 253.

²² Deze alinea is mede gebaseerd op verschillende rekeningen, brieven en beschrijvingen onder andere in: Congresverslag 1896, 1 – 2 in het *SDAP-Archief* IISG inv. Nr. 239; Congresverslag 1897, 1 in het *SDAP-Archief* IISG inv. Nr. 240; Congresverslag 1907, 3 in het *SDAP-Archief* IISG inv. Nr. 252; Rekening en Verantwoording van de Congrescommissie voor het XIV Partij Congres Arnhem 1908 en brief van Sanders aan Van Kuijkhof (5 april 1908) *SDAP-Archief* IISG inv. Nr. 253.

²³ Rekening en Verantwoording van de Congrescommissie voor het XIV Partij Congres Arnhem 1908, brief van de heer Sanders aan Van Kuijkhof (5 april 1908), brief van Van Rutte aan Van Kuijkhof (10 april 1908) en brief van Sanders aan Van Kuijkhof (18 maart 1908) *SDAP-Archief* IISG inv. Nr. 253.

een groot deel uit de voordracht van Nederlandstalige liederen en klassieke stukken. Alle liederen hadden een thema dat gelieerd was aan het socialisme: de teksten gingen van concrete onderwerpen als de positie van de arbeiders of de komst van de socialistische heilstaat tot meer symbolische thema's als de lente en de zon die verwezen naar de opkomst van een nieuw socialistisch tijdperk en als dierenverhalen of parabels die de onderdrukte positie van de arbeider duidelijk moest maken. De klassieke stukken werden deels gespeeld omdat de teksten binnen het thema van de lente vielen en deels omdat de partij haar leden wilden opleiden en ontwikkelen. Daarnaast stonden vaak tableaux vivants, lichtbeelden en een feestrede op het programma die in het teken stonden van het socialistische gedachtegoed of ontwikkelingen in de partij. Af en toe werden socialistische sportverenigingen gevraagd een demonstratie te geven. Met een spetterende opening, meestal op dezelfde locatie als het congres, werd het paasweekend ingeluid waarbij het feest tot in de late uurtjes kon duren.²⁴

Daarnaast waren ook de deelnemers van belang voor het succes van de avond. Zij waren een mengeling van bekende partijleden, zoals Marie Heijermans die de tableaux vivants regisseerde, Pieter Jelles Troelstra die de feestrede uitsprak en zijn vrouw Sjoukje Troelstra – de Vries die de sopraansolo's zong, en onbekende leden van plaatselijke socialistische muziek- of sportverenigingen. De bekende partijleden waren, op Troelstra na, geen politieke figuren. De feestavond was dan ook vooral bedoeld voor de gewone partijleden: zij leerden de afdelingen kennen, kregen socialistische kwesties en partijdiscussies uitgelegd in afbeeldingen, zang, spel en toespraken en mochten meezingen met de bekende socialistische liederen.²⁵

De vergaderingen

Tijdens de vergaderingen werden zowel de democratische principes van de SDAP als het principe van informatieoverdracht en controleerbaarheid ten uitvoer gebracht. Het partijcongres had een strak en vol programma om iedereen te laten spreken. Zo had het Arnhemse congres zeven vergaderingen verdeeld over drie dagen. Op zondag waren er drie vergaderingen tussen half elf 's ochtends en half één 's nachts, onderbroken door een middag- en avondpauze van respectievelijk één uur en tweeënehalf uur. Op maandag was er 's ochtends een huishoudelijke vergadering voor het partijbestuur en de algemene vergadering liep van half twee tot ongeveer tien uur 's avonds, onderbroken door een avondpauze. De laatste dag waren

er alleen een ochtend- en een middagzitting: van half tien tot half één en van half twee tot vier uur. Daarna konden alle afgevaardigden weer op tijd naar huis.²⁶

Op de ochtend van de eerste dag stroomde de concertzaal van het Musis Sacrum vol en om half elf opende de voorzitter het partijcongres met een overzicht van zowel binnenlandse conflicten met de Tribunisten als buitenlandse gebeurtenissen van het afgelopen jaar 'met zijn lief en zijn leed.' Hierna memoreerde hij kort aan partijgenoten en bekende socialisten die het afgelopen jaar overleden waren.²⁷

Notenkraaker: Albert Hahn. 'Arnhem 1908' De Nederlandse arbeidersbeweging tot 1918: 14e SDAP Congres Arnhem 19 april 1908, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam. BG C13/614 (prent). Geheugen van Nederland www.geheugenvannederland.nl (8 augustus 2013)

²⁴ Deze alinea is gebaseerd op verschillende feestavonden: Het SDAP programma der feestavond (2 – 3 april 1899) in het SDAP-Archief IISG inv. Nr. 242, Het programmaboekje van de feestavond van 1901 in het SDAP-Archief IISG inv. Nr. 245, Het feestprogrammaboekje 1904, SDAP-Archief IISG inv. Nr. 249 en Programmaboek van de feestavond 1908 SDAP-Archief IISG inv. Nr. 253.

²⁵ A. van Veldhuizen, 'A Grassroots Sacred Socialist History: Dutch Social Democrats (1894 – 1920)' *Political Religion beyond Totalitarianism: the Sacralization of Politics in the Age of Democracy*. (Basingstoke & New York 2013); Programmaboek van de feestavond 1908 en '1897 – 1908' *De Arbeid: Weekblad voor de Arbeiderspartij in Gelderland en Overijssel* (18 april 1908) SDAP-Archief IISG inv. Nr. 253

²⁶ Congresverslag 1908, 3 – 4. SDAP-Archief IISG inv. Nr. 253.

²⁷ Congresverslag 1908, 3, 7, 14, 20, 27, 30, 35, 40. SDAP-Archief IISG inv. Nr. 253

Vervolgens startte het werkelijke programma. Als eerste kwam het jaarverslag van de partijsecretaris aan de orde waarbij tevens 'de geheele toestand der partij' besproken kon worden. Hoewel de voorzitter nog een 'waarschuwing (...) tot beknoptheid' had gegeven, nam dit onderwerp maar liefst drie zittingen in beslag waarbij het vooral ging over het meningsverschil met en aanpak van de Tribunisten.²⁸ De volgende dag ging de reactie van de Kamerfractie op de discussie in de partij in, gaf de fractie een overzicht van de activiteiten in de Tweede Kamer en legde de keuze bij stemmingen en amendementen uit. 's Avonds werden eerst een aantal voorstellen van afdelingen besproken over de datum van het congres en de samenstelling van het partijbestuur en werd over de congreslocatie van 1909 gestemd. De rest van de avond werd er gedebatteerd over vrouwenarbeid. De ochtend van de derde dag werd deze laatste discussie kort voortgezet waarna het congres zich bezighield met het algemeen kiesrecht, de ongevallenwet, de begroting van de partij, de brochurehandel, de redactie van *het Volk* en het congres werd besloten met een rondvraag en het zingen van de Internationale. Het overlappende thema was de manier waarop socialistische principes in de partij, de Kamerfractie en wetsvoorstellen in praktijk werden gebracht: theoretische discussies en concrete voorstellen wisselden elkaar af. Qua onderwerpskeuze was er veel vrijheid en mocht er veel besproken worden.²⁹

Ondanks enkele honderden afgevaardigden die aanwezig waren, namen er slechts vijftig tijdens de drie vergaderdagen daadwerkelijk het woord. Het merendeel was dus alleen toeschouwer.

Ondanks enkele honderden afgevaardigden die aanwezig waren, namen er slechts vijftig tijdens de drie vergaderdagen daadwerkelijk het woord. Het merendeel was dus alleen toeschouwers. De meesten van de vijftig sprekers waren leden met een politieke functie: de partijvoorzitter was het meest aan het woord maar ook de leden van het partijbestuur en de Tweede Kamerfractie, evenals SDAP-politici in de provincie of de gemeente en als laatste de leden met een bestuurlijke functie of een uitvoerende functie binnen de partij. De arbeiders en de leden van de plaatselijke afdelingen deden dus nauwelijks hun zegje. Hieruit blijkt dat een klein aantal partijprominenten een gesloten groep vormde die de dienst uitmaakte.³⁰

De zwijgende meerderheid was wel actief betrokken bij de vergaderingen. Zij reageerde op de sprekers door veelvuldig applaus te geven: de mate van instemming met de spreker werd duidelijk gemaakt door het volume en de lengte van het applaus, eventueel vergezeld met gefluit. Daarnaast kregen sommige sprekers al dan niet bedoeld de lachers op hun hand. Ook wanneer de afgevaardigden het niet eens waren met de spreker, maakten zij hun afkeuring duidelijk of klonk er zelfs protest. Af en toe werden er opmerkingen door de zaal geroepen die het betoog van de spreker ondersteunden of juist afbraken. Gelet op de grootte van de zaal en op het feit dat er geen enkele vorm van versterking was, hebben mensen uit de zaal hard moeten praten om zich verstaanbaar te maken. Al met al waren de vergaderingen een levendige en soms zelfs rumoerige aangelegenheid.³¹

Partijcultuur

Aan de hand van de organisatie van de congressen wordt een aantal punten duidelijk over de partijcultuur van de SDAP. In de eerste plaats zijn de afdelingen van de SDAP zeer belangrijk, belangrijker dan de partijleiding, de partij als geheel en haar gedachtegoed. Binnen de afdeling kunnen de leden opklimmen tot bijvoorbeeld afgevaardigde, de afdeling kan haar leden helpen en een steuntje in de rug bieden door hen bijvoorbeeld hun waar te laten verkopen op het congres. Daarnaast zijn de leden trots op hun afdeling als zij het congres mogen organiseren omdat de afdeling zich dan in haar volle omvang met alle socialistische verenigingen en clubs kan profileren. Ten tweede staat alles in het congres in het teken van het socialisme: de versiering verwees naar de lente, schilderijen portretteerde socialistische grondleggers of arbeiders, de liederen gingen over de lente, de revolutie of de arbeiderspositie, zelfs in de organisatie probeert de partijleiding het socialistische gedachtegoed van gelijke kansen voor iedereen in praktijk te brengen door onkosten te vergoeden en door met allerlei formulieren de kans op fraude te beperken. Achter alle toespraken, vergaderingen en aankleding zat een hoger doel: het uitleggen van de socialistische doctrine aan de gewone leden maar ook het creëren van een gemeenschapszin door verwijzingen te maken naar het christendom.

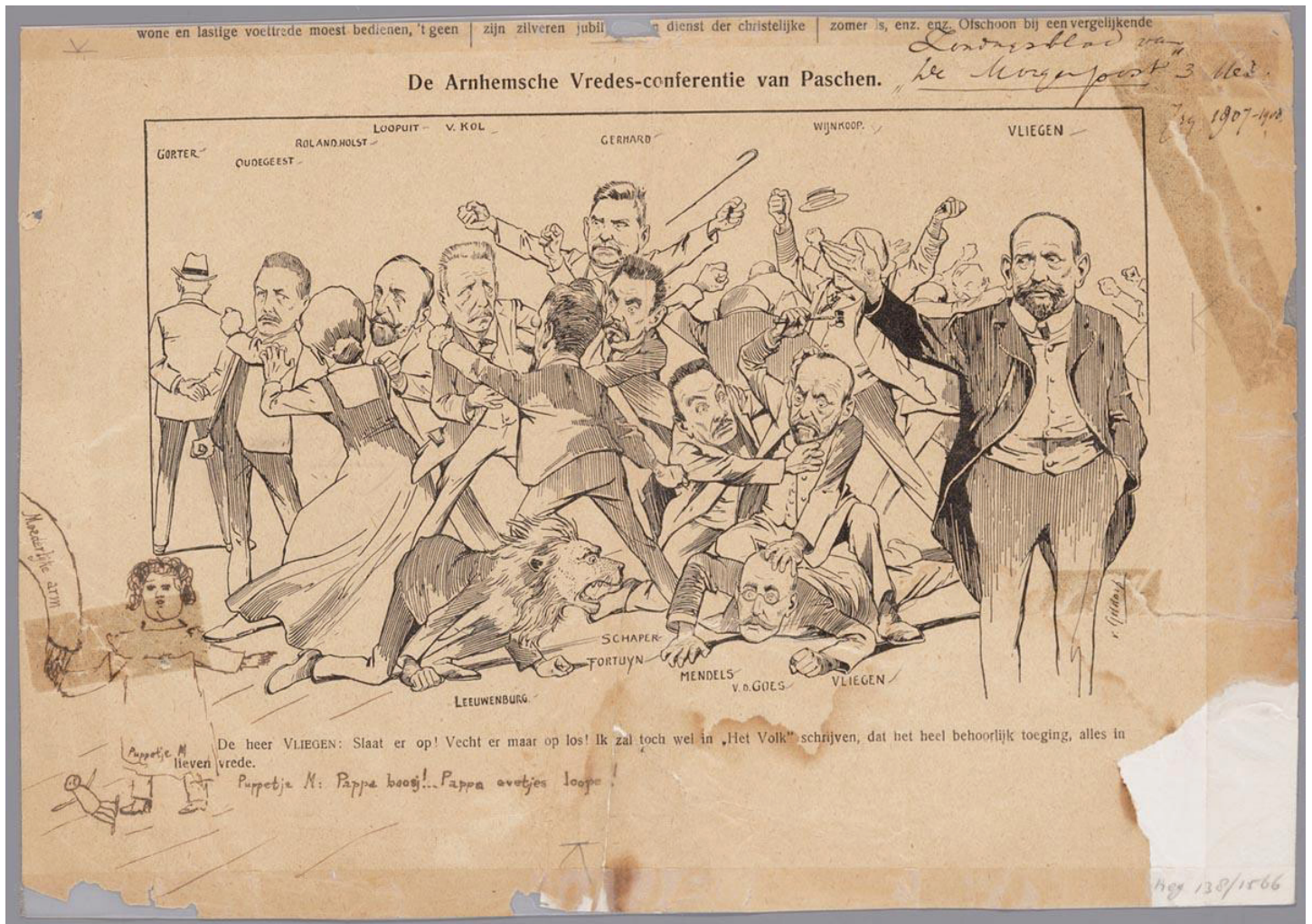
Daarnaast is het congres een gezellig samenzijn, een uitje en een feest. De leden komen er graag om gelijkgestemden te ontmoeten en bekenden te spreken maar ook om een andere stad te bekijken, feest te vieren en samen te eten en te drinken. De feestavond en de ontspanningsuren waren echt voor de gewone congresganger.

²⁸ Directe citaten zijn te vinden in: Congresverslag 1908, 4. *SDAP-Archief* IISG inv. Nr. 253.

²⁹ Congresverslag 1908, 3 – 40 en Beschrijvingsbrief 3. *SDAP-Archief* IISG inv. Nr. 253.

³⁰ Alle spreker worden in het Congresverslag 1908 (*SDAP-Archief* IISG inv. Nr. 253) bij naam genoemd: de biografische gegevens en functies van deze personen zijn veelal terug te vinden in het BWSA < <http://www.iisg.nl/bwsa> >

³¹ In het Congresverslag 1908, 3 – 40 *SDAP-Archief* IISG inv. Nr. 253 wordt aangegeven wanneer er applaus, daverend applaus, langdurig applaus, gefluit, gelach, ontkenning of geroep door de zaal klinkt.

Spotprent: Ton van Tast, 'Florentinus Marinus Wibaut' De Nederlandse arbeidersbeweging tot 1918: 14e SDAP Congres Arnhem, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam. BG H3/204 (prent). Geheugen van Nederland www.geheugenvannederland.nl (8 augustus 2013)

Inhoudelijk gaan de vergaderingen over de partij, het socialisme en over de vraag hoe dit in praktijk dient te worden gebracht. Hier wordt uitgebreid de tijd voor genomen. De vergaderingen zijn debatten waarbij de leden stellingen mogen beargumenteren en amendementen mogen indienen. Daarnaast is het informerend en worden de afgevaardigden ingelicht over de stand van zaken in de partij. De cultuur lijkt tot op zekere hoogte open: alle onderwerpen mogen op tafel komen en alle afdelingen en leden worden zo goed mogelijk geïnformeerd via hun afgevaardigden, congresstukken en krantenartikelen. De leden mogen op veel gebieden meebeslissen. Uit deze taken en rechten voor de leden wordt duidelijk dat de democratische waarden als de meerderheid beslist en inspraak voor alle leden voor de partij hoog in het vaandel staan. De kanttekening hierbij is dat slechts een klein aantal leden, vooral de bekende leden en de kopstukken van de partij, ook daadwerkelijk het woord voert. De gewone leden en de kleine afdelingen lieten alleen hun voor- of afkeur voor een spreker blijken. Het is een enigszins ons-kent-onscultuur waar moeilijk tot is door te dringen.

Als laatste is de partij een professionele organisatie met een strakke planning. Dit wil zij graag uitstralen door voor een chique congreslocatie en goede voorzieningen voor de afgevaardigden en de verslaggevers te zorgen. Ook neemt de partij zijn leden zeer serieus door hen met lange vergaderdagen uitgebreid te informeren, controle uit te oefenen en de kans te geven om te reageren. Toch houdt de organisatie ook altijd iets krakkemikkigs: er is niet echt een vooropgesteld plan dus iedere afdeling moet opnieuw het wiel uitvinden.

Literatuurlijst

Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersvereniging in Nederland. Internationaal Instituut voor Sociale Gechiedenis <<http://www.iisg.nl/bwsa>>

Henny Buijting, *Richtingen en Partijstrijd in de SDAP.* (Amsterdam 1989).

Henk te Velde, 'Het Wij-gevoel van een morele gemeenschap: een politiek-culturele benadering van partijgeschiedenis' in: *Jaarboek*

2004 DNPP, 111 – 119.

Adriaan van Veldhuizen, 'Dat is een tragiek geweest, hoor: Strijd en partijcultuur in de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij' in: Wiarda Beckman Stichting: *Socialisme & Democratie* 6 (1 juni 2009), 11 – 19.

Adriaan van Veldhuizen, 'A Grassroots Sacred Socialist History: Dutch Social Democrats (1894 – 1920)' Joost Augusteijn, Patrick Dassen en Maartje Janse ed. *Political Religion beyond Totalitarianism: the Sacralization of Politics in the Age of Democracy*. (Basingstoke & New York 2013), 115 – 133.

Gerrit Voerman. 'Partijcultuur in Nederland. Naar nieuwe invalshoeken in de studie van de politieke partij' *Benaderingen van de geschiedenis van politiek*. Documentatiecentrum voor Nederlandse Politieke Partijen aan de Rijksuniversiteit Groningen (Groningen 2006), 43 – 49.

Archiefstukken

SDAP-Archief in Internationaal Instituut voor Sociale Gechiedenis
Congresstukken 1896, 1897, 1899, 1901, 1902, 1904, 1905, 1907, 1908, 1911, 1914 Inv. Nr 239, 240, 242, 245, 246, 249, 250, 252, 253, 257, 263.

Congresverslagen

Jaarverslagen

Feestprogrammaboekjes

Correspondentie

Rekeningen

Krantenartikelen

'Congressen' in SDAP 1894 – 1940' in het Archief SDAP op de website van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis <<http://www.iisg.nl>>

Willem van Oranje: *het moordspel*

Ben jij snel genoeg om Balthasar Gerards te vangen?

KRUIP IN DE HUID VAN ÉÉN VAN DE LIJFWACHTEN VAN
WILLEM VAN ORANJE EN GRIJP DE MOORDENAAR!

Speel het spel tijdens de Nacht van de Geschiedenis 2013!

Locatie: Rijksmuseum Amsterdam

Aanvang: 20.00 uur

Meer informatie: www.actahistorica.nl

'Ter wille van de vrijheid en de onafhankelijkheid.'

Melchers' moeizame verhouding met de SDAP.

Op 6 december 1904 stond er een op het eerste gezicht onbetekenend berichtje in *Het Volk*, waarin vermeld stond dat het Tweede Kamerlid Gerrit Willem Melchers zich voor de verkiezingen van 1905 niet herkiesbaar stelde.¹ Achter deze mededeling school echter het verhaal van een bitter teleurgesteld mens en politicus. Sedert zijn lidmaatschap van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) in 1896 was Melchers, geboren op 26 maart 1869 te Amsterdam, nauw betrokken geweest bij de politieke strijd. Begiftigd met een geweldige geestdrift, oogstte Melchers veel lof en maakte hij een spoedige carrière binnen de partij. Die actieve betrokkenheid bij het partijleven had eveneens een schaduwkant, die in dit artikel belicht zal worden. Politiek en sociabiliteit vormden binnen de SDAP een hechte eenheid, maar hielden tegelijk een risico in. Zeker in haar begintijd leidden de interne partijconflicten binnen de SDAP niet zelden tot persoonlijke conflicten.² Maar wat was eigenlijk de reden dat de SDAP zoveel te maken had met interne conflicten? Wat zeggen de conflictueuze relaties over het partijleven van de SDAP? Met behulp van een casestudy naar het leven van Melchers, worden deze vragen in een breder perspectief geplaatst.

Een predikant in de politiek

Dat Melchers überhaupt lid geworden was van de SDAP, lag niet in de lijn der verwachtingen. De jonge Gerrit groeide op in een groot, orthodox hervormd gezin, en zijn vader stond bekend als een aanhanger van Abraham Kuiper, waardoor de keuze voor de Antirevolutionaire Partij (ARP) meer voor de hand gelegen had. De tijd beschikte anders.³ Gerrit Melchers bezat een helder verstand en kreeg de gelegenheid te studeren aan het gymnasium. Een verwoestende brand in de houtzagerij van zijn vader verstoorde de verdere studieplannen ruw. De financiële problemen als gevolg van de brand waren groot, want vader Melchers meende uit godsdienstige overwegingen geen verzekering te mogen afsluiten. Desondanks wenste hij de geleden schade aan zijn klanten geheel te vergoeden. Er zat niets anders op dan dat de kinderen hun vader financieel moesten bijstaan. De jonge Melchers staakte daarop zijn studie en ging aan de slag als administratief spoorwegambtenaar bij de Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij, eerst als beambte in Amsterdam en later als stationsklerk in Purmerend. Onverwachts kreeg Melchers de gelegenheid om het gymnasium alsnog af te ronden en vervolgens theologie te gaan studeren. Door een heldhaftige optreden wist hij een spoorwegongeluk te voorkomen en als dank hiervoor ontving hij van de gemeente Amsterdam een studiebeurs.⁴

Politiek en sociabiliteit vormden binnen de SDAP een hechte eenheid, maar hielden tegelijk een risico in

Zoals voor velen was zijn studietijd (1890-1894) beslissend voor zijn verdere toekomst. Tijdens zijn studie kwam hij voor het eerst in aanraking met het socialistische gedachtegoed, in het bijzonder via het tijdschrift *De Nieuwe Tijd*. Als predikant van het

Foto 1: Portret van Gerrit Willem Melchers, 4 september 1904.
Bron: fotocollectie IISG

Noord-Hollandse Zuid-Scharwoude werd hij vervolgens op zeer directe wijze geconfronteerd met de bestaande sociale problemen van de arbeidersklasse, zoals armoede, slechte huisvesting en drankproblemen. Inmiddels behoorde hij als predikant tot de moderne, vrijzinnige richting binnen de Nederlands Hervormde Kerk. Diep gegrepen door de sociale noden zocht Melchers aansluiting bij de SDAP. Waarschijnlijk was hij de eerste 'rode dominee' binnen de gelederen van de Nederlandse sociaaldemocratie, maar zijn lidmaatschap verliep niet zonder slag of stoot: het ging gepaard

¹ *Het Volk*, 6 december 1904.

² A. van Veldhuizen, 'Dat is een tragiek geweest, hoor. Strijd en partijcultuur in de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij', *Socialisme & Democratie* (2009), pp. 11-19.

³ W.H. Vliegen, *Die onze kracht ontwakten deed. Geschiedenis der Sociaaldemocratische Arbeiderspartij in Nederland gedurende de eerste 25 jaren van haar bestaan*, deel II (Amsterdam z.j.), pp. 190-192; J.L.J.M. van Gerwen, *De Centrale centraal* (z.p. 1992), pp. 57-58.

⁴ J.M. Welcker, 'Een 'rode' dominee. Gerrit Willem Melchers, 1869-1952' in *Mededelingenblad. Orgaan van de Nederlandse vereniging tot beoefening van de sociale geschiedenis* 37 (1970), pp. 2-21, aldaar p. 2. G.W.B. Borrie, 'Gerrit Willem Melchers (1869-1952). Vrijmetselaar in een dynamische maatschappij', *Thoth. Tijdschrift voor vrijmetselaren* 26, 1 (1975), pp. 1-58, aldaar pp. 4-5.

met grote moeilijkheden.⁵ Enerzijds verkeerden er in zijn omgeving vooral anarchisten, die weinig ophadden met socialisten die de parlementaire weg wilden bewandelen. Anderzijds namen de kerk en de burgerij het hem bijzonder kwalijk dat hij zich inliet met het socialisme. Een breuk met de kerk volgde dan ook spoedig; in 1899 legde hij zijn ambt neer.⁶ De kerk stond buiten het leven, aldus Melchers, en was nauwelijks in staat de massa in beweging te krijgen voor maatschappelijke problemen:

Zoo ... is voor mij het werken voor de sociaal-demokratie langzamerhand geworden als eene roeping, ... eene poging om uit het moeras van het kapitalisme te komen tot de rechtvaardige en zuivere levensverhoudingen van het socialisme, tot de vrijheid, gelijkheid en broederschap, die eenmaal de eerst Christengemeenten gewild en gepredikt hebben in de ondergaande romeinse wereld.⁷

In tussenliggende tijd was Melchers een gewaardeerd partijlid geworden. Vooral zijn welsprekendheid trok aandacht. Op verzoek van Troelstra, die hem eerder had overgehaald lid te worden van de SDAP, werd hij in 1899 benoemd tot propagandist van de SDAP in Friesland.⁸ In hetzelfde jaar werd hij eveneens verkozen tot het partijbestuur. Het salaris – een jaarloon van f. 750 – dat Melchers ontving als propagandist was eigenlijk te beperkt om een gezin van vier personen te onderhouden. Enige verlichting bood de vergoeding die Melchers' vrouw ontving voor het bijhouden van het administratiewerk van het weekblad *Arm Friesland*, dat onder redactie van Troelstra en Melchers stond. Financieel gezien was het een uitkomst dat hij in 1901 namens het kiesdistrict Leeuwarden in de Tweede Kamer verkozen werd.⁹

De grote betrokkenheid bij het partijleven was kenmerkend voor de idealist Melchers, maar het werkte uiteindelijk desastreus

De grote betrokkenheid bij het partijleven was kenmerkend voor de idealist Melchers, maar het werkte uiteindelijk desastreus. Na een periode van ruim drie jaar Kamerlid te zijn geweest, gaf hij op 6 december 1904 in een lange, zakelijke brief de afdeling van Leeuwarden te kennen geen kandidaat voor de komende Tweede Kamerverkiezingen te willen zijn. Een gebrek aan vertrouwen, concreet gemaakt door een drietal gebeurtenissen, hadden hem de

lust ontnomen zich langer in te zetten voor de sociaaldemocratische zaak. De brief is om meerdere redenen interessant voor historici. Hij geeft allereerst inzicht in de grieven van de persoon Melchers. Tevens zijn uit de brief enkele partijculturele karakteristieken van de SDAP te destilleren, zodat de ervaringen van Melchers in een breder perspectief geplaatst kunnen worden.

Een doorgesneden band

De eerste grief die Melchers diep getroffen had, was het optreden van de afdeling Leeuwarden. Het 'reizende, trekkende, ongeregelde en vermoeiende propagandistenleven' had een zware slag op het gezinsleven gelegd.¹⁰ De drukke werkzaamheden, de labiele gezondheidstoestand van zijn vrouw en vooral zijn voortdurende afwezigheid in het gezin hadden hem voor een moeilijke beslissing gesteld te kiezen voor de belangen van de partij of die van het gezin.¹¹ Hoe dierbaar de partij hem ook was, de belangen van zijn gezin wogen zwaarder. Korte tijd na zijn verkiezing tot Kamerlid en gemeenteraadslid zag Melchers zich genoodzaakt uit Leeuwarden te verhuizen naar het hart van de parlementaire democratie: Den Haag.¹² Dat de afdeling Leeuwarden deze beslissing destijds laakte, was uiteraard begrijpelijk geweest. Het in hem gestelde vertrouwen kon hij door de verhuizing immers niet geheel waarmaken. Wat Melchers echter vooral dwars zat, was het gebrek aan empathie:

Het zou mij aangenaam geweest zijn, indien ook maar enkelen wat blijk hadden gegeven te begrijpen hoe moeielijk mij die strijd viel, een soort gelijke als ik bij mijn vertrek uit de kerk overlegt [sic] had.

en de in zijn ogen immorele behandeling jegens haar afgevaardigde:

[M]en laat mij alleen staan en wie over mijn vertrek het woord voerden gaven blijk aan de zuiverheid mijner bedoelingen en juistheid mijner beweringen te twijfelen. Terwijl mijn overtuiging den uiteindelijke band doorsneed die mij aan het district bond, sneed gij zelve den moreele band door die mij als afgevaardigde van de hoogste waarde was. Men zag alleen de partij en haar belang, en niet der mensch die ondanks zijne liefde voor de partij mensch wilde blijven en zijn recht op geluk niet prijs geeft.¹³

⁵ Borrie, 'Gerrit Willem Melchers', pp. 6-7.

⁶ Vliegen, *Die onze kracht ontwaken deed*, deel II, p. 191.

⁷ Melchers geciteerd in Welcker, 'Een 'rode' dominee', p. 4.

⁸ P. Hagen, *Politicus uit hartstocht*. Biografie van Pieter Jelles Troelstra (Amsterdam 2010), pp. 264-265.

⁹ Welcker, 'Een 'rode' dominee', p. 4. Borrie, 'Melchers', p. 9. Kamerleden ontvingen als vergoeding voor hun parlementaire werkzaamheden een schadeloosstelling van f. 2000. Vergeleken met zijn loon als propagandist was dat een forse vooruitgang. Voor de parlementaire schadeloosstelling: E. Tanja, *Goede politiek. De parlementaire cultuur van de Tweede Kamer, 1866-1940* (Amsterdam 2010), pp. 175-182.

¹⁰ Brief van Melchers aan de afdeling Leeuwarden, 6 december 1904. IISG, archief Melchers, inv. nr. 22.

¹¹ *Algemeen Handelsblad*, 26 maart 1905; Welcker, 'Een 'rode' dominee', p. 7.

¹² Vliegen, *Die onze kracht ontwaken deed*, deel II, p. 191.

¹³ Brief van Melchers aan de afdeling Leeuwarden, 6 december, 1904. De cursivering bevat een gedeelte die Melchers middels een asterisk aan de brief heeft toegevoegd.

Het partijleven vergde veel, zonet te veel van haar vertegenwoordigers. Ondanks de grote afstand tussen Den Haag en Leeuwarden meende Melchers het kiesdistrict in alle getrouwheid en bij gezette tijden te hebben ingelicht over de gedane werkzaamheden in de Kamer, doch na de verhuizing bleef het ontbreken aan vertrouwen. Niet hij, maar andere sprekers werden uitgenodigd te vertellen over het politieke leven – dat van een SDAP-Kamerlid in het bijzonder. Kortom, in de ogen van Melchers werd hij meer voor propagandist aangezien die de belangen van de Friese partijafdeling diende te behartigen dan als een volwaardig, afgevaardigd Kamerlid.¹⁴

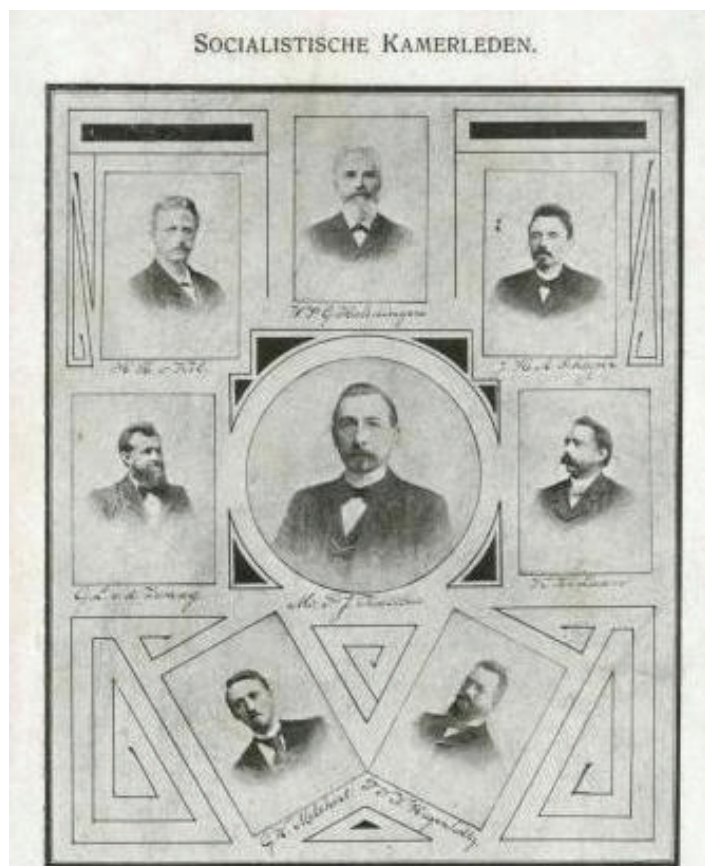

Foto 2: De Tweede Kamerleden van de SDAP en het onafhankelijke socialistische Kamerlid G.L. van der Zwaag, 1903.
Bron: fotocollectie IISG

Melchers versus Troelstra

Een tweede grief betrof het geesteskindje van Melchers, de Centrale Arbeiders- Verzekerings- en Depositobank, kortweg De Centrale genaamd. Als het toekomstige hoofd van de Raad van

Commissarissen was Melchers sinds 1902 nauw betrokken bij de oprichting van een verzekeringsmaatschappij die zich niet bezig wenste te houden met 'kwalijke praktijken' en onderworpen zou zijn aan democratisch toezicht.¹⁵ Aanvankelijk luidde het plan een instelling op te richten die de steun ontving van een 'brede basis'. Het idee was dat elke politieke richting een commissaris zou leveren. De spoorwegstaking van 1903 dreef echter een wig tussen de politieke partijen en bemoeilijkte de onderlinge verstandhouding tussen de politieke partijen. 'In die omstandigheden was er, zo zag ik het in, geen kans iemand te bewegen met een sociaal-democraat deel uit te maken van een Raad van Commissarissen', schreef Melchers in een memorandum. 'Daarvoor zou men zich aan 'burgerlijke' zijde te veel gegeneerd hebben.'¹⁶ Commissarissen moesten dus gezocht worden in sociaaldemocratische kring. In zijn idealisme en onvoorwaardelijke overtuiging de belangen van de arbeidersklasse te behartigen, was vervolgens bij hem het plan gerezen de behaalde winsten aan te wenden tot het economisch en politiek sterker maken van de arbeidersklasse.¹⁷

Welnu, het plan voor de oprichting van een sociaaldemocratische verzekeringsbank kon niet bepaald de goedkeuring wegdragen van het partijbestuur van de SDAP, ook al kreeg de partij expliciet het recht een commissaris te benoemen en werd de partij een gedeelte van de winst ter beschikking gesteld. Het partijbestuur was evenwel van mening dat zij geen verantwoordelijkheid kon dragen voor een dergelijke instelling, alsmede dat een socialistische partij zich niet mocht inlaten met het bankwezen. Dit standpunt betekende een grote teleurstelling voor Melchers, niet in de eerste plaats omdat daarmee een aantal potentiële commissarissen afhaakte, maar vooral omdat hij die beslissing opvatte als een teken van wantrouwen. Melchers had zelf het grootste deel van de statuten opgesteld.¹⁸ Des te pijnlijker was het furieuze schrijven van Troelstra in *Het Volk*, waarin hij 'het uitvoeren van effectenorders voor derden' scherp veroordeelde met de woorden:

Nog beter is het, dat deze even onhandige als compromitterende poging om de arbeidersbeweging te dienen, onmiddellijk onder hare sterke afkeuring bezwijkt. Geen kapitalistisch gedoe, geen effectengescharrel in onze gelederen.¹⁹

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Van Gerwen, *De Centrale centraal*, p. 53.

¹⁶ Geciteerd in M. Sluysers, *De Centrale. Vijf jaar arbeiders-levensverzekering* (Amsterdam 1954), p. 62.

¹⁷ Van Gerwen, *De Centrale centraal*, pp. 55-56, 70 en 79; Sluysers, *De Centrale*, p. 62.

¹⁸ Van Gerwen, *De Centrale centraal*, pp. 59-69.

¹⁹ Troelstra geciteerd in Borrie, 'Melchers', p. 14. Zie ook *Het Volk*, 15 december 1904.

Daarmee was het werk en de goede naam van Melchers publiekelijk in opspraak geraakt, een ervaring die Melchers diep had gekwetst.

Deze ervaring heeft over mij gebracht een groote mate van gevoel van onveiligheid. Dat minder ontwikkelden onbekookt zien, 't is te vergeven, maar dat menschen, met de verantwoordelijkheid en het gezag van Troelstra zoo optreden dat geeft recht tot de vraag waar het met iemand heen moet indien hij, in afhankelijke positie van de partij verkeerende, er geen onafhankelijk oordeel prijs [op]stellende eens in konflikt komt met partijafdeelingen of partijgrootheden. Een onbekookte aanval is voldoende om zijne positie moreel te ondermijnen en zijn politiek en doordoor vaak maatschappelijke bestaan onmogelijk te maken.²⁰

Dat arbeiders tot zulke uitspraken kwamen achtte Melchers nog enigszins begrijpelijk, maar van vooraanstaande, ontwikkelde partijgenoten mocht op zijn minst verwacht worden dat die de naam van andere partijleden in ere zouden houden.²¹ Troelstra ontkende echter de naam van zijn partijgenoot geschaad te hebben.²² In de Tweede Kamer vormde De Centrale inmiddels het voorwerp van spot. Nu was de timing van de in december 1903 verschenen prospectus niet de meest gelukkige. Even daarvoor had Troelstra immers in de zogeheten 'zwendeldebatten' het wanbeheer van de banken en de speculaties met geld bekritiseerd, terwijl tegelijkertijd nota bene enkele sociaaldemocraten de basis legden voor een nieuwe bank die zich eveneens bezighield met speculaties.²³

Waar Troelstra soms zeer emotioneel en onbeheerst kon uitvallen, was Melchers rustig en evenwichtig van karakter

Het verschil van inzicht over de relatie tussen de SDAP en De Centrale was van grote invloed op Melchers' beslissing zich terug te trekken uit de politiek. Troelstra's publieke optreden jegens De Centrale achtte Melchers onverantwoord en leidde tot een ernstige botsing. Het is weinig zinvol precies na te gaan bij wie de schuld van het conflict ligt. Wel is het van belang te vermelden dat de moeizame relatie tussen Troelstra en Melchers in ieder geval niet nieuw was. De aanvankelijke vriendschap bekoelde rond 1901, toen Troelstra ter ore was gekomen dat Melchers de verspreide roddels over zijn

persoon bleek te geloven, maar de ruzie werd uiteindelijk bijgelegd.²⁴ Waarschijnlijk, zo stelt Borrie, beschouwde fractieleider Troelstra zijn medepartijgenoot Melchers als een concurrent, niet toevallig was deze de eerste woordvoerder tijdens de algemene beschouwingen van 1901, toen Troelstra niet verkozen was. Van een doctrinaire tegenstelling was echter geen sprake, wel waren beide heren in veel opzichten elkaars 'tegenpolen'. Waar Troelstra soms zeer emotioneel en onbeheerst kon uitvallen, was Melchers rustig en evenwichtig van karakter. Niet onwaarschijnlijk raakte Troelstra geïrriteerd door het docerende en dikwijls zelfverzekerde optreden van Melchers.²⁵

Foto 3: Hamer met aan de ene zijde de tekst 'Aan G.W. Melchers van Neh. de Lieme' (ca. 1903) en aan de andere zijde de woorden 'Van Melchers aan De Centrale' (ca. 1947). De Lieme was de drijvende kracht achter de oprichting van De Centrale in 1904. Bron: fotocollectie IISG

Vermeende onderkruiperij

De derde en laatste ervaring speelde zich af binnen de afdeling Den Haag, waar Melchers sinds zijn verhuizing actief geworden was. De federatie dreigde het lid Van Gilst na 25 jaar actief te zijn geweest binnen de socialistische beweging te royeren, omdat deze in zijn dagelijkse werkzaamheden als patroon niet wenste toe te geven aan de eisen die zijn stakende werklieden hem stelden. Naar het beginsel van de partij was hij daar wel toe verplicht, oordeelde de afdeling.²⁶ Melchers achtte het daarentegen ongewenst dat 'beproefde' partijleden of vertegenwoordigers afhankelijk waren van de gunst van partijgenoten 'die zoo onbetrouwbaar en veranderlijk' was.²⁷ Is redacteur van het aan de afdeling gebonden weekblad *Vooruit* verzette hij zich openlijk tegen diens royeren en vervolgens weigerde hij een artikel te plaatsen van een van de bepleiters daarvan.²⁸

²⁰ Brief van Melchers aan de afdeling Leeuwarden, 6 december 1904. Onderstreping is van de auteur zelf.

²¹ *Algemeen Handelsblad*, 26 maart 1905.

²² Notulen van de Sociaal-Democratische Kamerclub, vergadering 114, 6 december 1904. IISG, archief Kamerclub SDAP, inv. nr. 3072.

²³ Van Gerwen, *De Centrale centraal*, pp. 71-76. Zie ook Troelstra, *Groei, Gedenkschriften* deel II (Amsterdam 1928) pp. 298-299. Later zou Troelstra de banden met De Centrale wel willen aanhalen. Zie daarvoor Hagen, *Politicus uit hartstocht*, pp. 463-464.

²⁴ Zie zowel Hagen, *Politicus uit hartstocht*, pp. 265-266 als enkele brieven van Troelstra in het archief van Melchers. Kern van het conflict was het feit dat Melchers de 'verhalen' geloofde die over Troelstra in Leeuwarden verspreid werden. Het gerucht ging dat Troelstra niet onbaatzuchtig geweest was in de zaak-Hogerhuis. Later zouden beide mannen zich met elkaar verzoenen, tot opluchting van bijvoorbeeld Hugenholtz (brief van Hugenholtz aan Melchers, 10 februari 1901. IISG, archief Melchers, inv. nr. 20, maar van een vriendschappelijke verhouding was geen sprake meer.

²⁵ Borrie, 'Melchers', p. 11 en 14. Troelstra's emotionele optreden leidde wel vaker tot commotie, bijvoorbeeld toen het hoofdredacteurschap van *Het Volk* aan P.L. Tak werd toegewezen in plaats van aan Troelstra. G.W.B. Borrie, *Pieter Lodewijk Tak (1848-1907). Journalist en politicus* (Assen 1973), pp. 147-160.

²⁶ *Algemeen Handelsblad*, 26 maart 1905; *Het Volk*, 28 maart; brief van Melchers aan de afdeling Leeuwarden, 6 december 1904.

²⁷ *Het Volk*, 28 maart 1905

²⁸ Ingezonden brief van L. de Visser, *Het Volk*, 1 april 1905; ingezonden brief van Melchers, *Het Volk*, 2 april 1905.

Het conflict tussen Melchers en zijn partijgenoten bleef niet binnen de afdeling Den Haag. Via ingezonden brieven in *Het Volk* kruisten beide partijen elkaars degenen, zodat de zaak publiekelijk bekend werd. Partijgenoot L. de Visser – de latere voorman van de Communistische Partij Holland (CPH) – meende dat Melchers de discussie niet goed begrepen had en de zaken daardoor anders voorstelde dan ze in werkelijkheid waren. De waarheid van deze uitspraak laat zich niet achterhalen, maar de eventuele foutieve voorstelling van de feiten door Melchers laat onverlet dat de inhoud van deze discussie wel degelijk het hart van de sociaaldemocratie raakte. Kern van deze polemische briefwisseling was de visie op de loyaliteit aan de partij: getuigde het optreden van Van Gilst niet van onderkruiperij? De Visser beantwoordde die vraag bevestigend en betoogde dat een patroon zich moest houden aan de door de vakorganisatie gestelde eisen. Zodoende stond Van Gilst voor de keuze of het sociaaldemocratische beginsel te verloochenen en uit de partij te treden, of als patroon ten onder te gaan en arbeider te worden. Melchers achtte het daarentegen een 'dwazen eisch' om van een sociaaldemocratisch gezinde patroon te verwachten zijn bedrijf ten onder te laten gaan wanneer hij aan de looneisen van de arbeiders of de vakorganisatie zou moeten voldoen. Van Gilst handelde zijns inziens niet in strijd met de beginselen van de partij.²⁹

Het irriteerde Melchers bovendien dat jonge, radicale partijgenoten op een oneerbare wijze omgingen met een 'oud beproefd partijgenoot' die reeds vijftig jaar dienstbaar was geweest aan de beweging cq. partij. 'Demagogische redeneeringen, volle klanken en hartstochten' verduisterden het voorstellingsvermogen van partijgenoten. Melchers schreef:

Toen is mij duidelijk geworden wat ik mij vroeger, toen mijn erg uitsluitend gerichtheid op mijnen genoten strijd, niet zoo opgevallen was: de groote voosheid van den grondslag van het maatschappelijke bestaan van der propagandisten van onze en van andere partijen. Ik ben niet voornemens ter wille mijner politieke positie ooit minder te zeggen dan ik noodig acht, ook niet als dit aan partijgenooten van elke soort minder aangenaam is. (...). Daarom heb ik besloten voorloopig geene enkele functie in of voor de partij, waar ik mijn bestaan van de voor toeval wisselende invloeden vatbare opinie van partijgenooten en anderen afhankelijk is, meer te aanvaarden, niet omdat de zaak der maatschappelijke en politieke verheffing van de arbeidende klasse mij minder lief is geworden, maar omdat ik meen in volkomen onafhankelijkheid van partij of beweging

*zekerder te zijn van mijne vrijheid van meeningsuiting en ... van mijn maatschappelijk bestaan.*³⁰

'Arbeiders zijn geen volmaakte broodheren'

Binnen de Kamerfractie leidde Melchers' aftreden tot de nodige commotie, vooral omdat zijn fractiegenoten het nieuws via *Het Volk* moesten vernemen en niet via de persoon in de kwestie zelf.³¹ Die houding paste niet bij de eendrachtige samenwerking waar de Kamerclub om bekend stond.³² Pas op hun dringende verzoek wenste Melchers zijn beslissing toe te lichten. De eerder genoemde ervaringen hingen onderling nauw samen en vertoonden een opmerkelijke parallelie. Allereerst achtte Melchers het onwenselijk dat partijleden in maatschappelijk (in casu financieel) opzicht geheel afhankelijk waren van de partij of de beweging, immers dat tastte de vrijheid van meningsuiting aan of de mogelijkheid op persoonlijke titel te kunnen spreken.³³

*Ik ben niet voornemens ter wille mijner politieke positie ooit minder te zeggen dan ik noodig acht, ook niet als dit aan partijgenooten van elke soort minder aangenaam is.*³⁴

Noch Vliegen, noch Schaper gaven er kennis van de precieze motieven van Melchers te begrijpen. Meende de eerste dat hij het slecht kon vinden met het organisatieleven van de partij, Schaper beweerde dat Melchers om financiële redenen zich niet meer beschikbaar stelde.³⁵ Toch hadden beiden een punt. De strijd ten behoeve van de arbeidersklasse was prachtig, zo schreef Melchers, maar de arbeiders waren 'nog geen volmaakte broodheren'.³⁶ Met andere woorden: empathie en onafhankelijkheid ten opzichte van haar leiders kon van hen nog niet worden verwacht. Voorts was hij van mening dat partijgenoten die heel hun leven aan de partij verbonden en daarvan afhankelijk waren voor hun inkomen, minder waardering genoten binnen de SDAP dan degenen 'voor wie de beweging een mooie en aangename levensvulling was', daarmee doelend op personen als Gorter en mevr. Roland Holst.³⁷ Melchers' brief legde tevens het interne functioneren van de SDAP bloot. Inzet voor de partij was een onvoorwaardelijke vereiste. Volgens zijn fractiegenoten had Melchers zich teveel gefocust op 'kleine dingen' en was opofferingsgezindheid nodig, een zinsnede die Polak in iets andere bewoordingen op het jaarlijkse partijcongres zou herhalen.³⁸ Maar laat zelfverloochening nu de essentie van Melchers' verwijt aan de partij zijn: behalve partijlid was hij ook mens.

²⁹ *Het Volk*, 1, 2, 5, 8 en 14 april 1905.

³⁰ Brief van Melchers aan de afdeling Leeuwarden, 6 december 1904. Cursivering en doorhaling zijn door Melchers zelf aangebracht.

³¹ Notulen van de Kamerclub, vergadering 114, 6 december 1904.

³² Buiting, *Richtingen- en partijstrijd in de SDAP. Het ontstaan van de Sociaal-Democratische Partij in Nederland* (Amsterdam 1989), p. 762.

³³ Brief van Melchers aan de afdeling Leeuwarden, 6 december 1904. Tevens: Notulen van de Kamerclub, 6 december 1904, pp. 267 en 269.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Vliegen, *Die onze kracht ontwaken deed*, deel II, p. 191. J.H. Schaper, *Een halve eeuw van strijd. Herinneringen van J.H. Schaper*, deel II (Groningen 1935), p. 214.

³⁶ Brief van Melchers aan Den Boer, 10 januari 1905. IISG, archief Melchers, inv.nr. 20

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Notulen van de Kamerclub, 6 december 1904. Zie tevens: *Verslag van het elfde congres der S.D.A.P.* (Amsterdam 1905), p. 7.

Melchers' besluit voorlopig geen enkele functie binnen de partij te aanvaarden, baarde opzien en onbegrip. Het aftreden van Melchers zou immers zeer waarschijnlijk het verlies van een kostbare zetel betekenen. Toch vond het partijbestuur het niet nodig de motieven van Melchers' aftreden bekend te maken, eenvoudigweg omdat het geen principiële beweegredenen betroffen, dit tot ongenoegen van het district Amsterdam V: ook de persoonlijke redenen waarom iemand zich terugtrok betroffen een partijaangelegenheid.³⁹ Toen Melchers zich had laten interviewen door de *Alkmaarse Courant*, een krant van 'burgerlijke' origine, kreeg de zaak alsnog een staartje.⁴⁰ Een dergelijke zet kon op weinig waardering rekenen. *En public* was het conflictueuze interne functioneren van de SDAP bekend geworden. De eerder zo geprezen Melchers had daarmee definitief zijn goodwill binnen de partij verspeeld. De eerder genoemde De Visser maakte dat in een ingezonden brief in *Het Volk* met krachtige bewoordingen duidelijk, verwijzend naar zijn nieuwe werkring:

*Laat M. [Melchers] in kunstmest handelen zooveel hij wil, maar laat hij geen mest gebruiken om er de partij en partijgenooten mee te werpen.*⁴¹

J.W. Albarda, de latere fractieleider van de SDAP, schreef hem persoonlijk een brief waarin hij uitdrukkelijk zijn afkeuring uitsprak over de handelswijze van Melchers: 'Hoe is het mogelijk dat gij hiertoe kwaamt?' De partij zou er schade van ondervinden als conflicten in het openbaar bekend waren. Politieke tegenstanders kregen op deze wijze wel heel makkelijk materiaal aangereikt om de socialisten in een kwaad daglicht te zetten. Tegelijk wilde hij opgedane ervaringen niet bagatelliseren:

*Ik geloof gaarne dat gij bittere teleurstellingen hebt ondervonden. Maar wie onzer die wat jaren in de beweging meewerkt, ondervindt die niet telkens. De soc. dem. beweging heeft vele en groote gebreken. Maar ik heb altijd gemeend dat wij, die de gebreken zien, daarom met dubbele toewijding haar moeten dienen, en dat wij het werken voorts om deze reden van onze schouders moge laten glijden.*⁴²

De nauwe relatie tussen ideaal en werkelijkheid, het op koers houden van de beweging ten gunste van de te verwezenlijken maatschappij, leidde ertoe dat men het ondanks tegenslagen of teleurstellingen zinloos achtte buiten de beweging om politiek te bedrijven. Buiten

de beweging was eenvoudigweg geen heil te verwachten.⁴³ 'En ik vrees (of eigenlijk ik hoop)', zo beëindigde Albarda zijn brief, 'dat ge niet lang gelukkig zult zijn buiten het leger waarin ge zoo krachtig meegestreden hebt.'⁴⁴ Maar Melchers hechtte daar niet aan; hij had van zijn beslissing geen spijt:

*Maar ik heb er geen spyt van omdat ik prys stel op onafhankelykheid en als het er op aankomt, liever met tien der zake kundige aandeelhouders dan met honderd partygenoten, wier eenige verdienste is de inbeelding van klassebewustheid, te doen heb.*⁴⁵

Toch zou Melchers, hoe teleurgesteld en gekrenkt hij ook was, zijn gehele leven zich verbonden weten met de SDAP. Zijn leven werd gekenmerkt door een 'sympathieke draad', stelde Vliegen, immers 'hij bleef al dien tijd door getrouw aan de op jongen leeftijd als levensovertuiging aanvaardde sociaaldemocratie'.⁴⁶

Foto 4: Het verkiezingsteam van J.H. Schaper te Veendam, 1898. Vlnr. H. Kenter, F. Pomp, P.J. Troelstra, J.H. Schaper en G.W. Melchers.

Bron: fotocollectie IISG

Reflectie

Uit dit enkele voorbeeld ontstaat een aardig beeld van de politieke cultuur van de SDAP. Socialistische politiek raakt allereerst het gehele 'zijn' van de betrokken personen, zowel politiek als maatschappelijk. Dat was tegen het zere been van Melchers, die ondanks zijn principes, een vrij en onafhankelijk man wilde zijn. Binnen de partij, zeker in haar beginjaren, was daarvoor weinig ruimte. In de tweede plaats laten de grieven van Melchers zien dat een kritische reflectie op

³⁹ *Verslag elfde congres*, p. 4.

⁴⁰ Het betreffende artikel heb ik niet kunnen inzien. Wel heb ik gebruikt gemaakt van twee 'afschriften'. In *Het Volk* van 28 maart wordt het artikel uit de *Alkmaarse Courant* besproken en aangevuld. Verder wordt er in het *Algemeen Handelsblad* van 26 maart melding gemaakt van Melchers kritiek op de partij. Later gaf Melchers te kennen dat hij bewust had meegewerkt aan het interview, ook al besepte hij dat het interview een storm teweeg zou kunnen brengen. 'Het zou toch eigenlijk een malle toestand zijn wanneer men alleen in partijbladen mocht uitspreken wat voor het groote publiek bestemd is.' Het publiek moest met andere woorden weten dat er ook morele redenen waren zich niet langer in te zetten voor de partij. Brief aan een onbekend partijgenoot, 30 april 1905. IISG, archief Melchers, inv.nr. 21.

⁴¹ Ingezonden brief L. de Visser, *Het Volk*, 1 april 1905. Melchers trok zich terug en verhuisde naar Alkmaar, om zich daar als kunstmesthandelaar te vestigen.

⁴² Brief van Albarda aan Melchers, 26 maart 1905. IISG, archief Melchers, inv.nr. 20.

⁴³ P. de Rooy, 'De sociaal-democratische passie voor politiek' in: J. de Beus, J. van Doorn en P. de Rooy, *De ideologische driehoek. Nederlandse politiek in perspectief* (Amsterdam/Meppel 1996), pp. 136-178, aldaar p. 140.

⁴⁴ Brief van J.W. Albarda aan Melchers, 26 maart 1905.

⁴⁵ Brief van Melchers aan A. van Gilst, 10 juli 1905. IISG, archief Melchers, inv.nr. 20.

⁴⁶ Vliegen, *Die onze kracht ontwakende deed*, deel II, p. 192.

de partij niet op prijs gesteld werd. De brief aan de partijafdeling van Leeuwarden had Melchers afgesloten met de opmerking dat publicatie van deze brief gewenst was wanneer deze in zijn geheel werd overgenomen, zodat stille censuur niet voor misverstanden zou zorgen. Het partijbestuur stopte de brief in de doofpot, waarna Melchers alsnog de publiciteit zocht via de Alkmaarse Courant. Toch werd er opvallend genoeg nauwelijks inhoudelijk gereageerd op de geuite grieven, maar werd hem vooral verweten 'kleinzielig' te zijn en het partijbelang niet in ogenschouw te nemen.⁴⁷

Socialistische politiek raakt allereerst het gehele 'zijn' van de betrokken personen, zowel politiek als maatschappelijk.

Deze casestudy laat ten slotte nog een derde karaktertrek zien, namelijk een grote onderlinge betrokkenheid. Een persoonlijke gebeurtenis of ervaring leidde niet alleen tot het inzenden van brieven in *Het Volk*, maar ook tot het sturen van persoonlijke brieven, waarin medeleven en kritiek dicht bij elkaar lagen. Persoonlijke banden werden binnen de SDAP van groot belang geacht: het was het cement van de partijorganisatie. Liep een dergelijke vriendschap om wat voor reden dan ook averij op, dan werd dat al gauw gezien als persoonlijk verraad.⁴⁸ Vergeven en vergeten waren dan ook moeilijke opgaven; ook dat zou Melchers ondervinden. In 1908 had Melchers bedankt voor zijn lidmaatschap, overigens niet vanwege zijn eerdere ervaringen, maar omdat zijn werkzaamheden voor de SDAP in Alkmaar tot een conflict met zijn werkgever leidde. Toen hij in 1919 weer opnieuw wenste lid te worden van de SDAP, deed een brievenschrijver in *Het Volk* hem en de partij nog maar eens fijntjes herinneren aan zijn partijverleden: afstand nemen van zijn in 1905 gesproken woorden was volgens de schrijver nodig om weer opgenomen te worden in het 'socialdemocratische leger'.⁴⁹ Zo moest de man die vrijheid en onafhankelijkheid, ook binnen de gelederen van de SDAP hoog in het vaandel had staan, twaalf jaar later nog steeds diep door het stof gaan vanwege zijn in 1905 geuite grieven.

Bibliografie

Archief SDAP (IISG)

Notulen Sociaal-Democratische Kamerclub

Archief G.W. Melchers (IISG)

Correspondentie SDAP

Periodieken

Het Volk

Algemeen Handelsblad

Literatuur

Borrie, G.W.B., *Pieter Lodewijk Tak (1848-1907). Journalist en politicus* (Assen 1973).

Borrie, G.W.B., 'Gerrit Willem Melchers (1869-1952). Vrijmetselaar in een dynamische maatschappij', *Thoth. Tijdschrift voor vrijmetselaren* 26, 1 (1975), pp. 1-58.

Buiting, H., *Richtingen- en partijstrijd in de SDAP. Het ontstaan van de Sociaal-Democratische Partij in Nederland* (Amsterdam 1989).

Gerwen, J.L.J.M. van, *De Centrale centraal* (z.p. 1992).

Hagen, P., *Politicus uit hartstocht. Biografie van Pieter Jelles Troelstra* (Amsterdam 2010).

Rooy, P. de, 'De sociaal-democratische passie voor politiek' in: J. de Beus, J. van Doorn en P. de Rooy, *De ideologische driehoek. Nederlandse politiek in perspectief* (Amsterdam/Meppel 1996), pp. 136-178.

Schaper, J.H., *Een halve eeuw van strijd. Herinneringen van J.H. Schaper, deel II* (Groningen 1935).

Sluysers, M., *De Centrale. Vijf jaar arbeiders-levensverzekering* (Amsterdam 1954).

Tanja, E., *Goede politiek. De parlementaire cultuur van de Tweede Kamer, 1866-1940* (Amsterdam 2010).

Troelstra, P.J., *Gedenkschriften, deel II Groei* (Amsterdam 1928).

Veldhuizen, A. van, 'Dat is een tragiek geweest, hoor. Strijd en partijcultuur in de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij', *Socialisme & Democratie* (2009), pp. 11-19.

Verslag van het elfde congres der S.D.A.P. (Amsterdam 1905).

Vliegen, W.H., *Die onze kracht ontwakende deed. Geschiedenis der Sociaal-democratische Arbeiderspartij in Nederland gedurende de eerste 25 jaren van haar bestaan, deel I en II* (Amsterdam z.j.).

Welcker, J.M. 'Een 'rode' dominee. Gerrit Willem Melchers, 1869-1952' in *Mededelingenblad. Orgaan van de Nederlandse vereniging tot beoefening van de sociale geschiedenis* 37 (1970), pp. 2-21.

⁴⁷ Het woord 'kleinzielig' is afkomstig van Henri Polak. Zie *Verslag elfde congres*, p. 7.

⁴⁸ A. van Veldhuizen, 'Dat is een tragiek geweest, hoor.', pp. 12-14.

⁴⁹ *Het Volk*, 6 juni 1919. Voor een reactie van Melchers, zie 17 juni

ISGESCHIEDENIS

Alles over de geschiedenis
- met name die van vandaag -
lees je op isgeschiedenis.nl

WWW.ISGESCHIEDENIS.NL

Personalia

Daniël de Graaf

Daniël de Graaf rondde de bachelor Geschiedenis af aan de Universiteit Utrecht waarna hij de overstap maakte naar de Universiteit Leiden voor de master Political Culture and National Identities. Zijn vakgebied is voornamelijk geschiedenis van de Europese integratie en NAVO. Vanaf september 2013 begint hij een afstudeeronderzoek bij het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) met als onderwerp de Nederlandse Secretaris-Generaal van de NAVO begin jaren '60; Dirk Stikker.

Ellen Oostenbrink

Ellen Oostenbrink (BA) volgt momenteel de specialisatie Political Culture and National Identity en Political Debate van de Research Master History aan de Universiteit Leiden. Zij specialiseert zich daarbinnen in de politiek-culturele benadering van de Nederlandse geschiedenis in de moderne tijd. Haar huidige onderzoek betreft de partijcultuur van de Communistische Partij Holland/Nederland tijdens het Interbellum. Zij is sinds 2009 actief als redacteur van Leidschrift.

Prof. dr. Ben Schoenmaker

Dr. Ben Schoenmaker (Rotterdam, 1961) studeerde aan de Universiteit Leiden. Hij studeerde af in 1987 in de richtingen Geschiedenis en Economie. Na het volbrengen van zijn militaire dienst in 1988 werd hij geworven door het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH), dat deel uitmaakt van het Ministerie van Defensie in Den Haag. Sindsdien heeft hij verscheidene boeken en artikelen gepubliceerd over de geschiedenis van de Nederlandse strijdkrachten en militaire geschiedenis in het algemeen.

Drs. Adriaan van Veldhuizen

Adriaan van Veldhuizen (1982) studeerde geschiedenis en filosofie aan de Rijksuniversiteit Groningen. Hij studeerde af op een geschiedfilosofische scriptie met de titel 'De geschiedenis van de lezer' en was medeoprichter en bestuurslid van het Centre for Metahistory Groningen. Daarnaast werkte hij een jaar lang als politiek medewerker van een Eerste Kamerlid. Momenteel werkt Adriaan in Leiden bij de vakgroep Vaderlandse Geschiedenis aan een onderzoeksproject dat de voorlopige titel 'Naar een cultuurgeschiedenis van de SDAP' draagt.

Joost Westerweel

Joost Westerweel rondde zowel de bachelor Geschiedenis als Rechtsgeleerdheid af aan de Universiteit Leiden. Tijdens de bachelor Geschiedenis heeft hij zich voornamelijk bezig gehouden met Amerikaanse geschiedenis, met een nadruk op de Vietnam-oorlog. Op het moment is hij zijn scriptie over de Ierse Dáil courts ten tijde van de Iers-Engelse oorlog aan het afronden voor de Master Political Cultures and National Identities.

Johan van de Worp

Johan van de Worp heeft Geschiedenis en Politicologie aan de Universiteit Leiden gestudeerd. Momenteel rondt hij aan dezelfde universiteit zijn onderzoeksmaster Geschiedenis af, met als specialisme Nederlandse politieke geschiedenis. Deze uitgave van Acta Historica bevat het verslag van één van de twee casestudies die zijn onderzocht in het kader van de in 2012 gevolgde researchseminar 'Politics and the People'. Doel van dit onderzoek was het in kaart brengen van de partijcultuur van de SDAP.